

DE LA

Real Academia de Buenas Letras

— DE BARCELONA —

—K

ENERO Á MARZO DE 1904

—E—

ENTENCES Y TEMPLERS EN LES MONTANYES DE PRADES

(1279 á 1300)

I

Estudi d' un procés reyal.—Possessions del Temple, al Ebre.—Los Entences á Aragó y á Catalunya.—Disentiments d' Entences y Templers en les comandes d' Ascó y Miravet (1279 á 1281).—Les montanyes de Prades juntades al vegueriu de Vilafranca.—Corregudes dels Entences en terrcs dels Templers (1284 á 1289).—Destrucció de Vinebre — Lo Rey evita la tala de Serós.—Entronisació dels Montcades en les riberes del Ebre.—Boti pres á Ribarroja y á Berrúç.—Pere de Montcada aliat dels Entences.—Vexacions á la Mata y á Ascó.—Penyoraments dels Entences als Templers per pretendre la percepció de monedatge.

Les costums catalanes, consignades en los documents de cancelleria, son molt sovint fetes. Emperó en lloch se mostren ab la rudesia y simplicitat, que en les incoacions processals. Ha resultat, per nosaltres, agradosa feyna, inquirir en los processaments de la Edat Mitjana, rublerts de particularitats dignés d' estima.

Lo procés dels disentiments y bandositats d' Entences y Montcades, fou examinat per Çurita, qui no dexá res en vaga de lo molt que contenia en son temps, l' arxiu reyal de Barcelona (1). Emperó sols anotá lo més remarcable d' estes lluytes y malifetes. Un extracte general del procés, es lo que aném á empendre, afeginthi algunes noves per casualitat pervingudes dels bandolejants.

La familia Entença, de molts anys enemistada ab la orde del Temple, motivá fets, qual esfera d' acció sigué, Miravet, Ascó, Beniçanel, Pedrer, Rasquera, Genestar, Lò Pinell, Batea, Booth, Carcia, Vinebre,

(1) Forma tres plecbs diferents, classificats per Legajo 1.º, 2.º y 3.º de la Colecció de procesos 1291 á 1303 del arxiu de la Corona d' Aragó.

Vilanova, Gorraptá, Camposins, La Fatarella y altres, llochs no tots d'importancia consemblant, sino que alguns sols eren petits poblats. En lo procés consta, que en tots los que s'ha nombrat, hi dampnificaren los Entences, en major ó menor escala

En quan als Templers, una sola vegada, en l'any 1289, entraren les batlïes de Mora y de Tivisa, propietat d'en Berenguer d'Entença, en companyia dels Montcades, en circumstancies emperó agravants, com á son temps dirém.

Omitim algunes cavalcades insignificants dels Entences, com v. g. les dels llochs de Booth y Pedrer, per quan se comenten molt vagament en les actuacions judicials, essent corregudes vulgars, de breu durada y de les que res se 'n pot precisar ni tant sols l'any en que ocorregueren. Prou nos ha dolgut no poder consignar la del Pedrer (batlïa de Miravet) que ocasioná vessament de sanch, morinhi un cristiá, tres sarrahins y dugues sarrahines y hont se mostrá la extensió d'aytals corregudes, ja que los Entences, sortits de Mora, per anar á Pedrer, feren nit á la Cenia.

No es del cas explicar aquí, l'origen dels Templers, com s'introdhiren á Catalunya, ni quanta preponderancia lograren després de la conquesta de Tortosa, mercés als convenis fets ab nostres sobirans, los qui los hi donaren escrupulosament la part proporcional oferta en les noves terres toltes á la dominació sarrahina. Lo molt que junt á les riberes del Ebre hi arrivaren á posseyr, s'estenia fins á Lleyda en petites étapes. Be 's pot dir que les torres y forces de Tortosa, Miravet, Ascó, Orta, Ribarroja y Gardeny, casi be s'esguardaven les unes ab les altres.

Les possessions dels Templers, s'estengueren per tot Catalunya, de manera que ells podien atravesar lo Principat de jornada en jornada, dormint sempre en cases de la Orde.

Quan les vexacions de que eren víctimes, los habitants dels llochs rurals, per les lluytes internes ó bandositats, entre senyors catalans, eren inacabables, se buscá un remey que contingúes la violencia del mal social, facilitant al debil la protecció del mes fort. Indubtablement ningú tant poderós com lo Sobirá per amparar al desvalgut vassall y d'aquí la profussió de reials salvaguardies que s'expedien en sa Cort, per protegir als qui estaven en perill d'esser dampnificats.

Mes já fós que les frequents lluytes entre senyors y sobirans dexas sen desamparats als particulars, já fós que 's desconfiés dels oficials reials que devien dispensarlos la protecció en lo moment del perill, já fós per causes desconegudes, se veu arbitrar la protecció d'altres entitats, separadament de la corona, mes que tenien valinant y força. Ocupá lo primer lloch en lo segle XIII, la orde del Temple.

Sovintegen los documents en que, no ja mers vassalls, sino senyors de castells, solicitaven la protecció dels Templers, lo qual permetia á aquells poder ostentar al cim de llurs habitacions y pertenençies, lo

penó blau ab la creu blanca, distintiu de la Orde. A cambi de la protecció moral dispensada ab la senyera y de la material que, en cas de necessitat, aximateix devien prestarlosí, percibien un petit tribut ó cens anyal en especie, variable segons era la categoria de la familia á quí 's devía protegir.

Ara 's comprendrá si baix aquest altre punt de vista, los hi era de gran utilitat los castells y forces; que, esgrahonats per Catalunya, poschía la Orde.

En la segona mitat del segle XIII havia decaygut la consideració que merexé la Orde, podent assenyalar lo regnat de Jaume I lo Conqueridor, com al en que s'operá aquesta evolució en son prestigi. Emperó, encara cren considerats per lo poble, al temps en que s'esdevenen los fets què relatarém en lo present estudi, segons ho indica la sorpresa que ocasioná al Sobirà presenciar la sortida del estandart de la Orde, per llençarlo á bandolejar contra los Entences.

Trovem en consonancia ab l'esperit de justicia y pau de que devien anar rodejats los Templers, la persistencia, que mes avant mostren, en subjectar al conexement de la cort reyal, la resolució de tots los seus debats ab los Entences. Llavors no respongueren ab mes actes de forsa, á les corregudes que sos enemichs sovint feren en llurs terres, esperantne justicia de la má del Rey.

Donada esta breu idea del caracter dels Templers, devem presentar als Entences, á nostres llegidors, tota vegada que son los principals actors d'aquesta relació.

Fou de les families de major renom á Aragó. En l'any 1169, acompanyava á Anfós I en la Ribagorça, Berenguer d'Entença, obtenint del Monarca li concedís lo lloch de Terol, al repoblarse en 1171 y esdevenir frontera de sarrahins. També 's trová present al acte de donar, Anfós I, en 1181, Tortosa, Ascó y Ribarroja, á la orde del Temple (1). Cavaller palatí de gran prestigi, intervingué, Berenguer d'Entença, com á mitjancer, en les discordies de Pere I y sa Mare, en 1200.

Aquest es lo més antich prohóm del llinatge dels Entences. Seguidament juguen important paper en la historia del segle XIII, havent emparentat ab lo gran rey Jaume I.

En lo segle XII los Entences començaren á usar del nom de pila de Berenguer que devía quedar com tradicional en la familia. En la perpetuitat d'uns mateixs noms en les families catalanes, s'hi podria veure una continuació dels *deus lares* romans. Los sobirans de Barcelona, fins á la unió ab Aragó, usaren lo nom Berenguer, que sens dubte fou dels noms més usats á Catalunya y Provença; la casa comtal d'Urgell, lo d'Ermengol; una branca de la casa comtal de Pallars, lo d'Artal; la casa vescomtal de Cardona, lo de Ramón; la vescomtal de

(1) Cartoral dels templers de Gardeny, fól. 97, doc. 225 (arx. gran priorat á Catalunya de S. Joan de Jerusalem).

Cabrera, lo de Bernat; la casa comtal d'Empuries, lo d' Uch; la casa senyorial de Mur, usá lo nom d' Ecart; la dels Corbera, del de Riambau; la de Cruilles, del de Gilabert; la d' Eroles, del de Roger, etc.

Es innegable la confusió originada per esta perpetuïtat d' un mateix nom, ocasionant equivocacions als historiadors, que 's fán difícils de corretgir, confonentse al fill ab lo pare, quan no hi ha prova fehacient del any en que s' efectúa una successió.

Situantnos al regnat de Jaume I y al temps que aquest Rey conquerí á Valencia, hi trovám á son costat á Bernat Guillem d' Entença de qui, diu Don Jaume en sa Crónica «era nostre oncle de part de nostre mare» (1). En efecte, Bernat Guillem d' Entença fou fill del senyor de Montpeller Guillem VIII y de sa segona muller, Agnés ab qui 's casá sense consentiment de la Iglesia, després d' haver repudiat á Eudoxia, avia materna del rey Jaume I. Era, per tant, germanastre de Maria de Montpeller mare del Conqueridor.

No trovém quina relació hi hagués entre aquest Entença y lo precedentment referit del segle XII.

Bernat Guillem pren part en les primeres operacions de la conquesta de Valencia, com molt afecte á Jaume I: assisteix al siti y presa de Burriana en 1234, hont es ferit de sageta en una cama y lo mateix Rey li feu la primera cura. En l' any 1235, al establir Jaume I lo puig Cebollar, al enfront de Valencia, per ferlo frontera de sa conquesta y avenç, confiá la custodia de lloch tan perillós al propi Entença son parent. En esta ocasió parla la Crónica, d' un Berenguer d' Entença qui, ab Bernat Guillem, se trovava al puig Cebollar ó de Santa Maria.

En les operacions hagudes al entorn del dit puig, morí Bernat Guillem d' Entença, de quina mort, lo Rey, se' n mostrá pesarós (2). Fó so-

(1) *Llibre dels feyts esdeuoguts en la vida del molt alt senyor Rey en Jaume lo Conqueridor*, apartats 206 y 232.

(2) La Crónica de D. Jaume parla de Bernat Guillem d' Entença en los apartats 170, 171, 172, 173, 174, 206, 207, 213, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 223, 225, 231, 232, 234, 235 y 236

Lo Liber fororum consigna com presents, en corts d' Aragó, als següents Entences.

A. 1236.—«B. d'entença et G. fratre eius» en la cort general de Montçó.

A. 1247.—«G d' Entença: en la cort d' Osca».

A. 1253.—«B guillermi de entiença».

A. 1300.—«Gombaldus de entiença»: en la cort de Çaragoça.

A. 1325.—«E. de enciença» «Poncium hugonis de entiença».

(*Liber fororum. Impressum in inclyla Civitate CesarAugustana arte et industria largisquo expensis circumspecti viri Georgii Coci teuthonici anno christiane salutis millesimo quingentesimo decimo septimo*, fol. 2, 29, 38, 44, y 51.)

Los següents Entences assistiren á les coronacions dels reys d' Aragó á Çaragoça.

A. 1276.—Guillem d' Entença.

A. 1283.—«Don Bernardo Guillén de Entenza».

A. 1291.—«Don Bernardo Guillén de Entenza. Gombal de Entenza. Berenguer de Entenza».

Coronaciones de los serenissimos reyes de Aragón. Escritas por Gerónimo de Blancas cronista del reyno. (Çaragoça 1641) p. 18, 21 y 24.

A. 1300.—Bernat Guillem d' Entença era senyor d' Alcoïcia

terrat en lo propi puig de Santa Maria *tró quel poguessen leuar á Sogorp on ell havia promesa sa sepultura.*

Altre variant de la Crónica, en lloch de Sogorp diu Scarp, més evidentment fou Scarp errada de copista (1).

Lo Rey enviá á buscar al fill de Bernat Guillém nomenat Guillém, qui tindria lo temps de deu á onze anys, en lo de 1236, armantlo cavaller e donant li tota la terra que son pare tenia per nos. De la gent que comenava lo difunt y custodiava lo puig, ne feu cap á Berenguer d'Entença qui era d'aquella mateixa companyia y conquerida que fou Valencia, restá en custodia del nou reyalme. Emperó més avant, temcrós d'esser punit per lo Rey á causa d'haverlo desobeit, se passá als serrahíns de Xátiva, correguent y damuificant lo camp cristiá (2).

D' un rich home aragonés molt famós, també nomenat Bernat Guillém d'Entença, com l'oncle del rey Jaume I, nos parla la Crónica en ocasió en que los senyors d'Aragó oposaren dificultats al Rey per trametre socors á Castilla, especialment per la imposició del bovatge. Fou hu dels capitosts de la oposició aragonesa en 1264, morint á Luxen (Valencia) en lo desgraciat combat en que lo Mestre del Temple caygué presoner dels serrahíns, en 1276 (3).

Fineix lo precedent y la historia nos mostra altre famós Bernat Guillém d'Entença, qui 's trová present á la solemniat coronació d'Anfós II, á Çaragoça (15 abril 1286).

Mes cal tenir compte en lo segle XIII, en no confondre les dos families d'Entença que á un mateix temps regexen la baronia aragonesa y la catalana. Já Monfar cuidá advertir esta distinció, indicant com territori hont radicava la segona, les vores del Ebre (4). D'aquesta regió seria Berenguer d'Entença, qui, á les derreries del segle XIII, se coroná de gloria en les guerres de Sicilia y Calabria, dirigint la defensa d'Otranto, sitiada per la host francesa en 1286.

(1) Fa judicarho veure á Berenguer d'Entença en 1279, interessat ab Sogorb, ab quin concell tenia grans controversies. (Registre 41, foli 52, arx. Cor. Aragó).

Precisament Sogorb era dels llochs de Valencia que 's devien judicar per fur d'Aragó, en lo segle XIII, com ho mostra lo Rey, en 1288 (nones d'octubre) al fer jurar al nou justícia de Valencia, que jutjará per los rurs d'Aragó, los llochs de Murvedra, Sogorb, Liria, Morella, Onda, Castelló, Xátiva, Algecira, Callera, Corbera, Sumacarcel, Pego, Gandia, Luxen, Albayda, Cocentaina, Untinien, Bocairen, Denia, Castalla, Sexona, Penaguila, Alcoy, Alpuent, Castelhabid y Adamas. (Registre 43, foli 40, arx. Cor. Aragó).

(2) Crónica, nom. 285 y 316.

(3) Crónica, nom 380, 381, 391, 395, 398, 400, 403, 515, 552 y 559.

(4) «Era este linaje de los Entenças muy antiguo y principal en Aragón y eran ricos hombres de natura y de gran solar: tuvieron señorío de honor en Zaragoza, Calatayud y Teruel y fueron muy estimados de los reyes. Fué esta casa de las más ricas de la corona y hubo en este linaje muchos varones principalísimos, que tuvieron muy gran parte en la conquista de los reinos de Valencia, Cerdeña y Sicilia y otros. Sus armas eran un escudo de oro, con la cabeza negra. En Cataluña y en las orillas del Ebro hay otra baronía que llaman de Entença, que fué de los duques de Cardona, pero es diferente de la baronía de Entença del reino de Aragón, que consiste en los pueblos que diremos después, en el capítulo siguiente.» (Historia de los condes de Urgel; vol. II pl. 46.)

A més de les possessions de la ribera del Ebre, tindria, Berenguer d' Entença, lo castell de Mont-tornés, en lo Vallés, segons diu Des-Clot ab referència al any 1285. Est castell, al poch temps lo vengué á Guilleuma de Montcada viuda del infant Pere d' Aragó, recobrantlo en 1293, mitjançant la entrega de trenta mil sous.

En 1286, Berenguer d' Entença assistí á la conquesta de Menorca.

Fou d' aquesta catalana baronia dels Entences, lo renomát héroe de la expedició al Orient, Berenguer d' Entença, segons expresa lo cronista guerrer Ramón Montaner (1).

Desde l' any 1279, se troven en desavinença los Entences y los Templers. En lo terme d' Ascó era acostumat percibir una lezda ó tribut, que pagaven los transeunts per dit terme y que anaven á Mora sens dubte per obligarlos indirectament, á atravessar lo riu d' Ebre á Ascó, percibint llavors Ascó, lo que 's solía pagar per passar la barca. Berenguer d' Entença, pretextant que aquest tribut li perjudicava les rendes de la sua barca de Mora, prohibía als lezders la percepció d' aquest impost, obligant al Comanador d' Ascó, á tenir d' acudir en quexa al Rey (2).

Entença reb de Pere II una orde, en la que li prohibeix oposar impediments á la lezda, del contrari encomenará al Sobrejuntero de Çaragoça, que defensí al comanador y vassalls d' Ascó, de les sues vexacions (20 d' agost de 1279).

En aquell mateix any 1279, lo Rey tenia embargats los castells de Mora y de Tivisa. Comunicá lo Rey, á Camino de Peramola veguer de Tarragona y del Camp, haver guiat á Berenguer d' Entença y á sos homes y bens, com també fós permés, á la sua muller y dones qui ab ella anassen, residir en lo lloch hont vulgan (3).

Dos anys més tart, en 1281, torném á trovar als Entences en discontiments ab los Templers de Miravet. Guillém d' Entença y Na Galbors muller d' en Berenguer d' Entença los havien acuyndat y los tenien en aguayt (*acuyndastis et tenetis in regardo*). Desde lo siti d' Albarrazin hont se trovava, hi proveheix lo Rey, conminant als Entences ab punicions si per cás cometien algún damnatge als Templers (4). (13 de juliol de 1281).

Aquestes controversies y violencies, motivaren la intervenció del Rey y de la sua justicia, en 1283, en que, tant los Entences, com los Templers, volen posar les qüestions devallants de robaries y bandolis-

(1) Quan Berenguer d' Entença se vegé lliure de la presó en que estava á Génova buscá socors per sos companys que batallaven al Orient. «E axí lo rich hom sens socors que no poc haver del Papa ne de la casa de França tornassen en Cathaluuya e empenyera e vene gran res de les sues terres e nolieja una nau den P. Saoliuela de Barcelona» (*Chronik des edlen En Ramon Montaner*, (Stuttgart 1844) capítol COXXIX).

(2) Registre 42, foli 129 (arx. Cor. Aragó).

(3) Registre 42, foli 168 (arx. Cor. Aragó).

(4) Registre 43, foli 4 (arx. Cor. Aragó).

mes comessos en les montanyes de Prades, á conèxement y sentència del Sobirà. D' aquí un manament reyal al veguer de Vilafranca Guillem de Castellolí, per començar la incoació de la causa, restituint y deslliurant als homes, besties y objectes apresats per les parts controvertints. (10 d' octubre de 1283) (1).

Certament sorprendrà, que, fets esdevinguts en les riberes del Ebre, vagen á conèxement del veguer del Panadés, y no del de Tarragona y son Camp, com sembla natural per sa posició topogràfica. Mes ja en 1279, manava lo Monarca, al lloctinent del veguer de Tarragona, no s' entrometés á exercir jurisdicció en dites montanyes (2). Aytambé van endregades al mateix fi, altres dugues disposicions del 1281, (1.er de janer) la primera del Rey, á Camino de Peramola prohibintli intervenir en les causes dels veïns de Mora, Tivisa, Marzá y Pradip, pertanyents á Berenguer d' Entença; y la segona, manant al veguer de Vilafranca exercir jurisdicció en los llochs predits, axis com en lo de Falset, considerantlos enclosos en sa Vegueria (3).

Lo mestre del Temple Fr. Berenguer de Sant Just, firmá de dret d' estar á resultes de lo que 's fallás en justicia, no sols davant lo Veguer, si que també davant lo Monarca (4).

Mes á despit de tant bones disposicions, los Entences entraren diferents vegades, má armada dampnificant lo terme de Miravet, que era de la orde del Temple, en l' any 1284, capturant gent y prenent bestiar (5).

Aximateix á les derrerries del Setembre de 1284, entraren en só de guerra los llochs de Vinebre y Camposins de la batllia d' Ascó, comentent molts dampnatges, dels que ja n' explica alguna cosa lo procés que estudiem. Regia la comanda d' Ascó, Fr. Francesch Ça Tallada y la de Gandesa Fr. Guillem de Puignaucler.

Alguns cavallers, qui per llurs armadures de guerra dificultaven esser coneguts, pró que los distingien certes senyals pintades en llurs armes (6), seguits de molts peons de les batllies de Mora y de Falset, entraren en la d' Ascó, comanats per lo jove Guillem d' Entença. Figu-

(1) Al dia següent, escrivia, lo Rey, á Ramón de Toylá, anulant un decret donat per lo jurisperit de Vilafranca Bernat Seguil de Jafer, en la causa vertent entre Entences y Templers «super terminis castri de Evisa et de Dertusa et quibusdam aliis, la qual causa vol que ell termini degudament. (Registre 43, foli 42, arx. Cor. Arago).

(2) Registre 42, folis 146 y 203 (arx. Cor. Arago).

(3) Registre 43, foli 12 (arx. Cor. Arago).

(4) Registre 43, foli 83 (arx. Corona Arago).

(5) Lo Rey provehi en favor dels Templers y conminá ab castigar á Berenguer y á Guillem d' Entença y á Guillem d' Entença fill, si no restituïen lo que havien prés. (Registre 44 foli 289, arx. Corona Arago)

(6) «Interrogato qui milites erant cum dicto G.^o de entença et dixit quod P. carbonis et duo milites cognominati de vernet quos cognovit in signis que portabant et en Rindesoix quondam et G. verguentis et plures alii de quibus non cognovit signa eorum et cum ipsos et alios supradictos non potuisset cognoscere facie ad faciem nisi in signis quod portabant.» (Declaracions del procés que estudiám.)

raven entre los cavallers, en Riudefoix, en Carbons, los Vernet y Guillelm Verguentís.

Dirigirense al lloch de Vinebre, de la batllia d' Ascó, y l' entraren. Una vegada dins, aquella gent s' entregá al saqueig: bestians, robes, objectes d' algun valor, tot era arrebatat de llurs cases, recullint considerable botí: Quaranta sarrahins de Vinebre restaren catius de Guillelm d' Entença.

No fou entrat, Vinebre, sense resistència, ja que consta haver perdut la vida alguns dels seus populadors, ço es, dos cristians, deu sarrahins y quatre ó cinch sarrahines.

La sortida dels Entences de Vinebre, fou indicada per la grossa fumera, que, de lluny estant, mostrava l' incendi y total destrucció del lloch.

Mala jornada fou aquella per los vassalls del Temple, justipreuant-se los danys rebuts, á xexanta mil sous jaquesos

Mentres Vinebre era saquejat, en totes les altures de la batllia d' Ascó se meté lo só de *viáfós*. La gent s' aplegá lo més prompte que pogué: pró quan fou ajuntada, lo dany no tenia remey.

Habitava, llavors, lo lloch de Carcia, un cavaller, de nom A d' Artesa, qui tenia ajustades treves ab los Entences. Per esta causa, á despit de tocarse lo só en Carcia, los vassalls de 'n Artesa no volgueren pendre part en l' ajust de gents per combatrels.

Mes per inadvertència, ó per altre motiu, entre les preses fetes per en Guillelm d' Entença á Vinebre, hi figuraven, un sarrahí y una sarrahina, homes propis y afocats de n' Artesa. Arrivantli á cónexement la nova de llur captura, n' Artesa, trameté tot seguit al militar Guillelm de Toló vers Guillelm d' Entença, per que li exposás la injusticia d' aytals apresonaments. N' Entença escoltá la queixa y sense més rahons dexá en llibertat á dits sarrahins, cumplint axis ab les lleys de la cavalleria, que vedaven dampnificar á persones ó bens dels ab qui s' estava en treva.

Los presoners de Vinebre foren transportats á Mora, hont restaren encarcerats, fins y tant que aprontaren les quantitats de diner que se 'ls hi exigí per llur redempció. Los qui no lograven redimirse ab diners; eren venuts com á esclaus. De les tres malaventurades sarrahines capturades en dita tala, sols una pogué satisfacer los tres cents sous demanats per dexarles lliures. Les altres dugues restaren cautives. Tristísima era la condició dels sarrahins de Tortosa, als qui tantes seguretats donaren, Ramón Berenguer IV y Anfós I, per evitar desamparassen los territoris que cultivaven al ocorre la cayguda del regne mahometá del Ebre.

Explica en Domingo de Nabas, qui fou hu dels presoners de Vinebre, que al fer entrega, al batlle de Mora, dels tres cents sous jaquesos exigits per obtenir sa llibertat, ho verificá en presencia de na Gaubes, muller d' en Berenguer d' Entença y mare d' en Guillelm. D' ella parla

en Çurita, traduïnt son nom per *Galbor*. No apareix may axis nomenada en lo procés, hont sols se la designa per *Gaubes* ó per *Galbes*.

Com já diguerem, Vinebre restá incendiati y destruit. Precisava, donchs, que lo Comanador d' Ascó no descuidés la sua repoblació. Ja hi pensava Fr. Francesch Ça-Tallada, y en tant hi pensava, que buscá un altre lloch de condicions mes favorables per la defensa, á fi d' edificarhi de planta, un nou poble, per tant com del destruit sols ne restaren runes inaprofitables. Abandonat del tot l' antich emplaçament de Vinebre, los seus populadors foren trasportats á altre cantó de la batllia d' Ascó, que, desde llavors se nomená *Vilanova*. Aquesta mutació y despeses subsegüents motivades per la destrucció de Vinebre, estimaren, los Templers, representarlosi un perjudici de cinquanta mil sous jaquesos.

Es de suposar, que, Vilanova, reunia millors condicions topografiques y defensives que Vinebre. Mes no la lliurá d' ulteriors vexacions de part dels Entences en les corregudes posteriorment fetes per la batllia d' Ascó. Ne conexém una pertanyent al any 1291, perdenthi molt bestiar la gent de Vilanova. Bé es veritat, que, lo bestiar, no consta si 'l prengueren de les cases ó del que transitava per los camps y pasturages, falt de temps per recullirse á la vila.

En lo començament del Febrer de 1285, Berenguer d' Entença, d' acort ab los pahers de Lleyda y ab los lleydatans Arnau Ramon, Pere Pere, Ramon Pere, Ramonet Pere y Guillém Moliner, aparellaven la formació d' una host per dirigirse contra Pere de Montcada, entrant lo terme de Serós. Lo Rey tractá d' evitarho, escrivint á tots los qui tractaven d' entrar en campanya, tota vegada que en Pere de Montcada volia estar á dret segons havia firmat compromís. A mes la sua intervenció la justificá lo Monarca, per la particularitat d' esser executor testamentari dels difunts Pere de Montcada y Guillém Ramon de Montcada (1). La circumstancia de no parlarse mes d' estes malifetes, fá creure que 's podria evitar la entrada y tala de Serós, en 1285.

En l' any 1288, novament los Entences corregueren terres dels Templers, ço es, diferents llochs de Ribarroja, qual batllia era de la Orde. Deven observar ara, la circumstancia de veurehi complicats, los Montcades, ab los Entences, essent axis que, al any següent, aparexen contraris d' aquests y aliats dels Templers.

La aparició d' aquesta familia catalana en les lluytes que 's seguexen en les montanyes de Prades, nos obligá á tractar d' ella, d' igual manera que havém presentat avants als Entences y Templers.

Del castell de Montcada, que guardava una de les entrades del plá

(1) «Et etiam per eo quare sumus exequutores Testamentorum nobilium Petri de montecateno et Guillelmi Raimundi quondam defunctorum et nolemus istis temporibus nostros vassallos guerram habere ad inuicem set ipsos unanimiter ad nostrum seruiçium preparados.» (Registre 48, foli 116, arx. Corona Aragó.)

de Barcelona, ne prengué nom la il·lustre família que tant bon paper jugà en la història de Catalunya en la segona mitat de la Edat Mitjana. L'entronisament d'una de ses branques en les riberes del Ebre, s'atrassa al temps de la conquesta de Tortosa per Ramon Berenguer IV. Molt de passada nos referirém á esta família, de la que 'n tenen circumstanciats conexas els habituals llegidors del present Botlletí (1).

La importància del socors prestat, al Comte de Barcelona, per Guillem Ramon Dapifer, al conquerir Tortosa, si no 'n tinguessen altre conexas, s'evidenciaria sols esguardant la cessió d'una partida de la Ciutat. D'aquí que estiguessen estretament relacionats ab los Templers, principals senyors de Tortosa. Com á representant de la sua jurisdicció, hi tenia, en Montcada, un veguer, pertanyentli la capitania y guarda de la Çuda cobrant dels tortosins la *eximienta* (leudes, quisties y tributs sobre produccions agrícoles), jutjant á sos vassalls, é intervenint en la administració del barri sarrahi (2). Com lo Comte de Barcelona, tenia á Tortosa sos batlles y sayons, no dexaren de presentarse qüestions de competència entre uns y altres.

Essent prou conegut lo testament de Guillem Ramon Dapifer y sa successió, nos limitarem á recordar, que, separada la branca del Ebre, de la que tingué les possessions en la Catalunya vella, já no 's tornaren á juntar més dites terres en un mateix possessor.

Los contractes que van estipulantse posteriorment á la conquesta de Tortosa, modifiquen la situació dels Montcades, sense que per ço los hi fassi disminuir lo seu poderiu. Ramon de Montcada, en 1182, enagená son castell d'Orta y possessions á Valdesa, les que adquiriren los Templers (3).

Ramon fill del precedent, junt ab Fr. Folch de Cervelló mestre d'Amposta, concedí en 1222, á Uldecona, sa important carta de població (4). Succehí á Ramon de Montcada en 1229, en los dominis de Tortosa, son fill Guillem, qui firmá en 1241, la famosa concòrdia arbitral coneguda per «Sentència de Flix», final de les qüestions jurisdiccionals dels Montcades y Templers á Tortosa (5).

Eren cosins germans del precedent Guillem de Montcada, los tres germans Pere, Guillem y Ramon, los qui, en 1250, junt ab sa mare

(1) Vegis lo notable treball *La casa de Montcada en el viscondado de Bearn*, por J. Mirret y Sans (nombres 2, 3, 4, 5 y 6 del present *Boletín*.)

(2) En l'any 1174, lo rey Alfons I y Ramon de Montcada conjunctament, garantiren á la aljama de Tortosa, la sua seguretat, axis dintre la Ciutat, com en los llochs y castells de son terme, mitjançant lo tribut de 400 maçmodines l'any.

(3) «Sicut terminatur a rocha de agilent usque in termino de emposta et ab honore hospitale usque in flumen» Firmen la donació lo rey Alfons I, l'arquebisbe Berenguer y molts cavallers. (Cartoral dels Templers de Tortosa, foli 89.)

(4) *Apuntes históricos sobre la villa de Uldecona y el hermitorio de Nuestra Señora de la Piedad*, per Ramon O' Callaghan (Tortosa, 1891) pl. 8

(5) *Historia del derecho en Cataluña. Valencia y Mallorca.—Código de las costumbres de Tortosa*, per Benvingut Oliver.

Constança, vengueren la tercera part del castell y terme de Malpartit, á Guillém Moliner de Lleyda, per sis centes maçmodines (1).

Alguns desacorts en que estigueren Templers y Montcades, á causa de la jurisdicció de Tortosa, segons apar de la obra d' en Oliver, no sigueren de gran trascendencia, marxant d' acort en afers tant importants com la formació del còdich de les costums de Tortosa y la organisació de son Municipi durant lo segle XIII, ço es, avants de que Jaume II l' adquirís totalment en 1294.

Pot devallar de tant estretes relacions, veure ingresar als Montcades en la orde del Temple: Pere de Montcada fou, en 1275, preceptor á Catalunya y Aragó; y hu dels defenedors de Miravet en 1308, era altre Pere de Montcada, frare jove llavors (2).

En l' any 1289, en que los Montcades intervenen en les lluytes d' Entences y Templers, tenien establerts sos domicilis en les riberes del Ebre, los tres Montcades, Ramon, Pere y Guillém.

Ramon de Montcada residía en lo castell de Sós é Soses, que d' antich pertanyía á sa familia (3).

Pere de Montcada habitava al castell d' Aytona, principal residencia, dels caps d' aquesta branca dels Montcades, durant los segles XIII, XIV y XV. Obtingueren á Aytona simultaneament ab lo castell de Sós en 1212. Feya poch que lo castell d' Aytona, propietat del comte Ermengol VIII d' Urgell, havia passat al Rey. Dit comte en 1209, lo cedí á sa muller Elvira: al casar Elvira, per segona vegada ab Guillem de Cervera, Aytona passá á est personatge (4) y los Montcades no l' possehiren fins alguns anys mes tart de la donació que feu lo rey Pere á Guillem Ramon.

Guillém de Montcada tenia á Ascó sa residencia habitual.

Poch podem relatar de les tales efectuades á Ribarroja, en los volts de Sant Joan de Juny del any 1288. Sols ne consignarém tres episodis, si be cap relació de continuïtat guarden uns ab altres.

(1) Perg. nom. 1552, Armari II; arx. del Gran Priorat de S. Joan de Jerusalem á Catalunya.

(2) B. Alart. *Suppression de l' orde du Temple en Roussillon*, pl. 13 y 32.

(3) Al casar Guillem Ramon de Montcada ab Constança d' Aragó filla del rey Pere, en 1212, obtingué les viles de Serós, Aytona y Sós. Com Aytona, en 1222, se trovás en poder dels hereus d' Ermesendis le Castellazol, d' Arnau de Bellvis y de Ponç de Soler y d' altre part Ramon Alemany ab ses gents, s' havia apoderat de Sós, lo Rey promet cobrar los dits llochs per compra ó cambi, y, entregarlos als Montcades. En l' entremitx los hi foren donats Camarasa Cubells, Montgay y Vilagrassa. Sortiren fiadors d' aquest compromís, Nunyo Sanxeç cosí del Rey, Guillém de Montcada senyor de Bearn també cosí del Rey y Guillém de Claramunt (Çarita, *Anales de Aragón*).

En 1297, lo castell de Sós estava en mans de Pere Arnau de Cervera, qui lo tenia en penyora de s cents morabatins que s' havien d' entregar á Eximen Cornel, en virtut dels contractes haguts al casar Simón de Montcada ab Garcia Martinez, germana de Pedro Martinez de Luna (*Colección de procesos.—Legajo 1º, años 1291 á 1303, lletra B, arxiu Corona Aragó*).

(4) J. Mirat y Sans, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*, (Barcelona 1900) pl. 174 á 178.

Berengueró d' Entença, fill segon de Berenguer y germá de Guíllém, sigué lo capitost de la gent d' armes que dampnificá dita batllía.

Berengueró y los seus, se posaren en aguayt al Ebre, en la ribera oposta á les cases de Ribarroja y junt á la barca del pás del riu. La operació se feu amagadament, per manera que ningú se 'n enterá y axís la sorpresa hagué tot lo bon resultat que d' ella se 'n esperava. Alguns vehins de Ribarroja, desconexedors de tal perill, confiadament passaren lo riu ab la barca del pás y desembarcaren á la altre ribera. Quan ja eren en terra, hi sobrevingué n' Entença y sa gent, menant-sels presoners, ab los bestiar que portaven. Sols dexaren en llibertat á una dona y á dugues criatures.

Aquesta jornada valgué á n' Entença dos mil cent sous jaquesos rebuts dels de Ribarroja en concepte de redempció dels presoners.

Lo segon episodi que 'ns propositém referir, es, la entrada dels Entences á altre lloch de la batllía de Ribarroja, nomenat Berruç. Lo mateix Berengueró, seguit d' uns set ó vuyt cavallers y xexanta peons, se presentá á dita vila y demanant esmorçar, li donaren algunes viandes los homes del lloch (1). Satisfeta aquesta necessitat, los hi prengué lo bestiar grós y menut trovat á Berruç, emportantsen presoners á alguns habitants cap á Mequinença. Per obtenir la llibertat, hagueren de pagar cent sous jaquesos cada hu.

Es una particularitat remarcable del precedent fet, que Berengueró tancás á Mequinença als presoners de Berruç, per quan, si be esta vila era tinguda per los Entences, lo castell de Mequinença pertanyia á N' Elisendis, muller d' en Guíllém Ramón de Montcada. Y encara que d' axó en sí, cap consecuencia ne pugam devallar, cal tenirho en compte, puix fá costat á lo que afegirém, en mostra de la intervenció dels Montcades en les corregudes de la batllía de Ribarroja, en l' any 1288.

Retornant, Berengueró, d' una d' aquestes expedicions, acompanyat de sos cavallers y demás gent armada, entrá y atravessá per lo terme de Serós, qual terme acabava d' esser obgete de discordia entre Pere de Montcada y Berenguer d' Entença.

En lo lloch de Serós, aná á trovar á Berengueró, lo cavaller Ramón de Claramunt, arbitrant la restitució de tres cents caps de bestiar de sa propietat apresats á Ribarroja. La justicia de la quexa motivá la sua immediata restitució manifestantse com lo bestiar se trovava sots custodia d' en Pere de Montcada.

Ests dos derrers fets, donen motiu per creure en la intervenció dels Montcades, los qui, quan menys se 'ns presenten com á *botiners* ó guardadors, de lo que en les expedicions se capturava. Precisament se parla de tenir lo bestiar pres á Ribarroja, en Pere de Montcada, á qui mes avant trovem combatent als Entences.

(1) «Et dixit quod volebat ibi entremorçar et homines dicti loci dederunt ei ad comedendum.» (Declaracions del procés que estudiém.)

Al costat de les expedicions, de major ó menor importancia, adreçades contra la gent del Temple, hi figuren en lo procés, alguns actes sols y atrevits, executats en estos anys 1288 y 1289, per gent de Falçet y de Mora, que, no 's diu, si obrarien ó no, per propi impuls, já que estaven excitades les enemistats entre uns y altres habitants dels termes hont se bandolejava.

En lo lloch de la Mata, enclós dintre la batllia de Cantavella, pertanyent á la orde del Temple, tres homes de Falçet y un de Mora, tractaren de dampnificar. La sort los fou favorable apresonant á tres habitants del lloch de la Cuba, batllia de Cantavella, nomenats Domingo Aguiló, Bernat Gualt y Guillem y Andreu Vilaplana (pare y fill), los quals retornaven de les frés de Morella.

D' allí hont los havien capturat, tenien de menarlos á Mora, empresa atrevida per lo llarch del tragecte y atravessar molt terme del Temple. Curiós resulta l' itinerari que emprengueren per camins fora de concurs: la primera nit, dormiren en una cova del terme de Morella; la segona, en lo *carrascal* (aixís diu lo document) ó garriga, nomenat Dabel; la tercera, al Rayguer, prop de Tortosa; y al quart dia arribaren á Mora. Sort fou no topar ab gent del Temple, puix llavors la condició d' uns y altres hauria canviat.

Lo precedent fet ocorregué al temps en que lo rey Anfós II celebrá Corts generals á Montçó, lo qual esdevindria, en l' any 1289.

Per obtenir llur llibertat, hagueren de pagar segons costum, fortes sumes de diner, obtenintles ab gran trevall, als tres mesos d' estar detinguts á Falçet. Diferents sigueren les quantitats que se 'ls exigí, puix mentres que á en Vilaplana, per ell y son fill, li foren demanats mil sous jaquesos, á n' Aguiló sols n' hi exigiren cent noranta y á en Gualt cent cinquanta.

En l' any 1288, Berenguer d' Entença penyorá la batllia d' Ascó y la tingué en reguart per questions hagudes ab los Templers, qual origen desconxém, puix no les senyala lo procés.

Lo Comanador d' Ascó, acudí al Rey en quexa del procehir de n' Entença, manifestantli trovarse aparellat á estar á dret del que procehis en les enquestes faedores per la Cort Reyala.

Davant d' actitud tant correcta, Anfós II, escrigué á Bernat de Montpaó batlle de les montanyes de Prades, manantli fes retornar á n' Entença, tot lo per ell penyorat als Templers y les fiances donades per la gent d' Ascó, guiant y assegurant al Comanador y á tots sos vassalls y bens (Lleyda 24 Maig 1288). Si acás en Berenguer d' Entença, refusava obehir la ordre reyala, ordenava á en Montpaó, que, congregués tots los exercits de la batllia y ab los homes que lo Temple tenia en la ribera del Ebre, procehis contra d' ell y de sos bens, viril y potentment, com á violador de pau y treva, segons resultás faedor per los Usatges de Catalunya y les cartes de pau y treva.

¿Cumplimentá, Entença, lo manament del Monarca? ¿Procehi, Ber-

nat de Montpaó, á congregar la host que devía dirigir-se contra Entença, si refusava acatarlo? ¿La ordre d' Anfós II, conminatoria y esplicita, pertany també al nombre de les moltes que dictaven los Reys d' Aragó, per sortir-se de compromís y sense propòsit de véureles executar-se? Faltant documents aclaratoris, no 'ns es possible aventurar cap suposició.

No tardaren gaire temps, los Entences, á molestar de nou als Templers, en lo següent any de 1289.

Guillém d' Entença obtingué de Jaume II, la percepció de deu mil sous en lo monedatge de Mirabet, Orta y Ascó, tots tres llochs, comandats del Temple. En aquell any de 1289, los pobles de Catalunya devien satisfer lo dret de monedatge, ab motiu de la expedició de Castella. Arbitrá, Entença, dels Templers, li fossen satisfets los deu mil sous; mes lo Mestre, hi contrastá, que la Orde no venia obligada á dita imposició. D' axó nasqueren dissentiments, manifestant Guillém, tenir facultat de penyorarlos en cas d' oposició á pagar la suma exhigida.

Armada la controversia, no tardá á pasarse á la violencia. Motius hi ha per maliciar, si tot seria nou parany que aparellaren los Entences, per mortificar á sos vehins. Los homes del Temple foren penyorats per vies violentes.

Altre vegada en lo castell y vila de Mora hi retrunyí lo passatge de cavalgadores y gent armada, que, sots la senyera dels Entences, feu la vía del lloch de la Fatarella, escullit per camp de les operacions contra la Orde. Hagueren broga uns y altres, resultantne morts, tres homes de La Fatarella, molts ferits y d' altres apresonats, capturanthi no poch bestiar, en concepte de penyora.

Lo propi any 1289, tal vegada en la mateixa ocasió, quinze vasalls dels Entences, en sa majoria sarrabins, dampnificaren lo lloch de Gorrapta, de tal manera, que 's diu sigué totalment destruit. Un sarrabí de Tivisa, de nom Mahomet Çaydel, doná mort al Batlle de Gorrapta.

Les vexacions del any 1289, motivaren de moment, una nova queixa del Mestre del Temple á Anfós II. Lo Rey, qui 's trojava á Montçó, escripté á Guillém d' Entença, (26 de Juliol) mostrantse sorprès de dit penyorament y comunicantli com may se proposá exigir monedatge, als qui no hi venien obligats á satisferlo. Per consegüent, que de cap manera volia se perjudiqué als comanadors y homes del Temple, prenentse d' ells lo que no era degut.

Als tres dies d' expedida la disposició reyal, á instancies del Mestre de la Orde, aná á Tivisa Fr. Bernat Ferrer, á presentar á Guillém d' Entença, la carta d' Anfós II (29 Juliol 1289).

La contestació que de Guillém obtingué, no fou pas d' acatament á lo que se li manava. Objectá, que, al reclamar dit monedatge al Mestre del Temple, lo conminava já ab penyorarlo, si no obligava als homes de Miravet, Orta y Ascó, á entregarli los deu mil sous, segons autorisació del propi Sobirá, en la carta que, ab tal objecte, li expédi, y

que, davant la negativa del Mestre, los havia penyorat. Mes, que si dita quantitat li era satisfeta, retornaria les penyores

Ne resulta d' axó, un evident abús per part dels Entences, essentne víctimes los Templers, sense que á aquests los amparás lo Rey com era degut. Puix si be 's ven dictarse disposicións protectores, no apar se complissen y tiranthi terra per damunt, les coses restaven com avants.

II

Campanya d' Anfós II contra lo rey Jaume de Mallorca (Agost de 1289) — Berenguer d' Entença s' aparella á acompanyar al Rey. — Treves posades per Anfós II als Templers, Montcades y Entences. — Missatge de l' escrivá Sala. — Partida de la host de Berenguer d' Entença á la Cerdanya. — Presa dels castells de Liga y de Ribes. — Retorn del Rey. — Corts generals de Montçó.

Sobradament conegudes son les lluytes, que, los reys d' Aragó y de Mallorca, tingueren en les derrerries del segle xiii y renovades á mitjans del xiv, fins arribar á la extinció del segón regnalme y á sa incorporació á la corona aragonesa per Pere III en 1344. Un de tants episodis d' aquestes guerres, dels fins ara no apareguts á la llum pública, ve involucrat en los acontegements que 's desenrotllen en aquest procés que estudiém.

Durant l' istiu de l' any 1289, Anfós II d' Aragó s' aparellá á combatre al Rey de Mallorca y á sos auxiliars los francesos. La campanya devia endreçarse á les regións de Cerdanya y Ripollés, hont la host enemiga amenaçava la terra catalana

Entre los cavallers qual ajuda arbitrà y comprometé lo Monarca, hi figurava Berenguer d' Entença y son fill primogenit Guillém, lo primer dels qui hi devia menar host propia.

Mentres en lo castell de Mora era aparellada part de la gent que devia seguir al Rey sots los penons d' albergada d' en Berenguer d' Entença, en lo lloch d' Ascó y en altres indrets de les montanyes de Prades, Templers y Montcades hi aplegaven elements de guerra per combatre les pertencencies del primer, aprofitant aquest allunyament dels principals cavallers de n' Entença. Axis d' una sola vegada 's venjarien, los Templers, de tants agravis com tenien rebuts del senyor de Mora.

Berenguer d' Entença hagué conexement d' aytals maquinacions, al temps en que l' exércit d' Anfós II s' anava á posar en camí desde Lleyda. Sens perdre temps hi trameté á Pere de Sant-Martí batlle de Mora, y procurador de Tivisa, qui tenia comanda d' esplicarli la apurada situació en que 's trovava, ço es, com anaven á esserli corregudes y saquejades les sues terres.

Trová encara al Sobirá en la ciutat de Lleyda. Rebut en audiència,

digueli en Sant-Martí, que son Senyor no podria acudir á la guerra de Cerdanya, per tenir necessitat de defensarse dels Templers y dels Montcades. Respongueli Anfós II, que no creya *ocorrengés cap invasió á Mora*, majorment quan ell volia evitar lo contratemps, *reescrivint á Fr. Berenguer de Sant-Just, mestre del Temple y als Montcades.*

Lo missatge Sant Martí, durant sa estada á Lleyda, vegé retornar al encarregat de portar lo missatge á Fr. Sant-Just, sense haver pogut cumplir sa comissió, puix lo Mestre del Temple havia refusat rebre la carta, al que sembla, per no anar caracterisada ab lo sagell del Sobirà. Sutileza endreçada á entretenir y per tant á guanyar temps per portar á efecte sos damnats propósitos. D'aquesta manera, si Anfós II sortia de Lleyda y feya la via de Puigcerdá, no era ja facil que 's repetís son escrit y al menys, los actes que aparellaven, no anirien agravats ab la circumstancia de desobeyr á la potestat.

Més com Anfós II desitjava avans que tot, desfer los destorbs que tiressin á perdre lo bon éxit de la campanya, son interés era evitar á ultrança, l'apartament de la host de n' Entença del exércit reyal. Axis es que, lo Monarca, repetí la lletra precedent, trametenla al Mestre del Temple degudament sagellada. No explica lo procés, ni com la rebé, ni quina resposta hi doná. En cambi detalla tot quan pertoca al compliment de la mateixa missió envers los Montcades, encomenada per n' Anfós II, al escrivá reyal Guillém Sala, acompanyantlo Pere de Barcelona, escrivá del notari públich de Lleyda Guillém Fuster, qui devia axecar acta de les respostes que 's donarien á la orde del Rey.

De la carta, escrita ab identitat de paraules, se 'n portaren, los missatgers, sis originals, adreçats als cavallers Ramón de Montcada, Pere de Montcada, Guillém de Montcada, Berengueró d' Entença, Berenguer d' Entença y Guillém d' Entença. A tots, Anfós II, los hi deya lo mateix: després de saludarlos exposava, que, necessitant dels nobles y militars catalans, per defensar son regne de la invasió de gents estrangeres que l' amcnassaven desde les vertents de Panissars, los hi manava posar treves á la guerra que llavors tenien los Montcades y los Entences, quals treves devien durar fins á Tots Sants. Havent de donar creença á tot quan en Guillém Sala los hi diria de viva veu, de part seva. Ho firmava á Lleyda á 5 d' agost de 1289 y sagellava ab lo sagell reyal. (1).

(1) *Alfonsus dei gratia Rex Aragonis Maiorice et Valencie ac Comes Barchinone viro nobili et dilecto Rº de montecatheno. Salutem et dileccionem Cum vos et alios nobiles et milites Catalonie habeamus necesse ad defendendam terram nostram contra gentes extraneas quod sunt in partibus de Parissars quod intendunt ad inuasionem eiusdem Mandamus trenguas juxta formam vsaticorum barchinone inter vos et nobiles P de montecatheno et G. de montecatheno et valitores uestros ex vna parte et nobiles Berengario de entença et G et Bng. eius filios ex altera neque ad festum omnium sanctorum. Quare nobis dicimus et mandamus quatenus dictas trenguas approbetis et obseruetis. Credentes ex parte nostra fideli scriptori nostro Gº sala su-*

Lo dissapte 6 d' agost, arrivaren, Sala y Fuster á Sós y en lo cementiri existent junt al castell, Sala parlá ab Ramón de Montcada, á qui llegí la carta del Rey, entregantli seguidament la que li anava endreçada.

Ramón de Montcada respongué, que no oposaría cap dificultat en servir les treves imposades per lo Sobirá, si en Pere de Montcada, qui era cap d' aquella baudositat, les volía servir.

No satisfentli á Sala aquesta resposta, lo requeri perquè, á despit de la circumstancia que aduhía, guardás les treves segóns manava Anfós II, tota vegada que á axó hi venia obligat per los Usatges de Catalunya.

Sense perdre temps, ja complimentada sa missió á Sós, partí la comitiva dels missatgers reyls, en lo mateix dissapte, dirigintse vers la vila d' Aytona. A la plassa de la vila hi trovaren á Pere de Montcada, á qui l' escrivá Pere de Barcelona llegí y entregá la carta del Rey.

Respongué Pere de Montcada, no trovarese aparellat á guardar treves si no eren posades per lo Rey fins á la festa de Nadal y si previament no les aprovava en Berenguer d' Entença y sos valedors, especialment Domingo Aragonés y Berenguer de Valencia y los homes que aquests tenien á son comandament. També volía que s' entengués comprés en elles, lo fet de Serós y tot lo que ell posseia, de qual aprobació li 'n constás per carta de Berenguer d' Entença y finalment, que les treves fins á Nadal, les acceptás Guillém de Montcada, en la guerra que tenia ab n' Entença.

Es evident esser lo propósit de Pere de Montcada, buscar subterfugis per no obeyr la disposició del Rey. Mes Guillém Sala no era home de dexarse enganyar per sutileses: fidel cumplidor de les ordes d' Anfós II, lo requeri de part del Rey, que, á despit d' aytals observacions, acatés les treves reyls, majorment fentles servir lo Sobirá fins á Tots Sants, á Berenguer d' Entença y á sos valedors,

Altre vegada repetí Pere, la precedent resposta y tant ell com Sala, se 'n feren donar testimoni notarial per l' escrivá Barcelona, qual testimoni firmaren, lo militar Romeu de Gurb, lo prebere Ramón de Palau y lo texidor Nicolau d' Almenar, tots tres vehins d' Aytona.

A l' endemá, diumenge 7 d' agost, Sala y Barcelona se presentaren á la vila d' Ascó, en busca de Guillém de Montcada. Lo trovaren en certa plassa al costat de les cases de la Abadía, y allí l' escrivá Barcelona, li llegí y entregá la carta reyal.

Guillém, de moment, no hi volgué res contestar, dient que aquell mateix dia, després de dormir la mitjdiada (*post dormicionem*), crida-

per hiis quod vobis circa predicta duxerit referenda, Nos etiam easdem trenguas sub eadem forma mandamus approbari et observari per nobiles supradictos. Datum Ilerde nonas augusti anno domini M^o CC^o LXXXIX°.

ria á concell á sos cavallers y deliberarien si 's devien observar ó no les tals treves.

Hagué d'esperarse, donchs, lo missatger Sala. Mentres recorregué la vila d' Ascó, observá la activitat ab que 's portaven á terme aparellaments militars. Vegé com Guillém de Montcada y altres cavallers, manejavén gamberes, cuxeres, perpunts, ballestes y demés armes (1). Era pública veu, que tals preparatoris se feyen per dampnificar á Berenguer d' Entença.

Dormida la mitjdiada, Guillém de Montcada hagué parlament ab sos cavallers, en presencia de Sala, aplegantse en una de les cases que á Ascó poseía en Pere Xenç.

Montcada, dirigintse á Guillém Sala, li preguntá si li serien entregats diners ó penyores suficients, per respondre dels perjudicis y danys que havia rebut de n' Entença, durant altres treves precedentment establertes per lo Rey. Respongueli Sala, que res d' axó s' anava á fer, sino que lo Sobirá, ja conixería enson degut temps y lloch, d' aquesta reclamació, resolent lo que 'n sigués just y equitatiu.

Manifestá en Montcada, com promptament parlaria ab Ramón y Pere de Montcada y ab altres amichs, sobre si devien ó no observarse les presents treves, trametentli la resposta á Anfós II, per un missatger seu.

De tant manifesta y descarada manera se discutía y desobehia la autoritat del Rey, per la noblesa catalana del segle XIII.

Sala, requerí á Guillém de Montcada en nom del Rey, á que aprovás y fés observar, sens cap empatx, les treves estatuydes, en conformitat als preceptes dels Usatges de Barcelona. Y hu y altre se feren donar testimoni de lo ocorregut en dita entrevista, presents al acte los militars Romeu de Frexa y Ponç de Pax, autorisantlo ab ses signatures.

Cumplimentada la part de la sua missió en lo que pertocava als tres Montcades, Sala devia passar á fer lo propi ab los tres Entences. Sempre acompanyat del escrivá Barcelona, un dimarts 9 d' agost, arrivá á la vila d' Alcoleia, ribera del Cinca, hont estava Berengueró d' Entença, lo fill según del senyor de Mora y Tivisa, trovantlo en les cases de Gil de Bielza. Forenli notificades les treves reyalis en la mateixa forma que als Montcades y respongué aprobarles y observarles, según ho preceptuava lo Sobirá. Li lliuraren testimoni del acte, firmantlo com á presents, Gil de Bielza y dos escuders de Berengueró nomenats Arnau de Bielza y Pere de Camarasa.

Per finalisar esta missió, arrivá, Sala, á Mora, hont ja no hi trová, ni á Berenguer ni á Guillém d' Entença, per haver sortit á ajuntarse ab l' exércit d' Anfós II. De Mora se 'n torná á Alcoleia y al dia següent arrivava á Lleyda. Descansá allí uns quants dies y feu la vía de

(1) *Manejauan Camberias et Cúcerias et Perpunts et ballistas et alia arma.*

Cerdanya, hont sabia que s' hi trovaven los dos Entences, pare y fill. Així fou, topantlos en lo siti de Ribes. Y quan anava á notificalshi en deguda forma, que lo Monarca 'ls hi havia establert treves ab los Montcades, li fou dit, que tal diligencia resultava inútil puix lo lloch de Mora acabava d' esser talat y saquejat per les hosts dels Montcades y dels Templers.

A fi de seguir ab ordre y claretat la present narració examiném ara que feu Berenguer d' Entença, després que s' aparellá á entrar en campanya ab lo Rey.

Com ja tenim dit, á Mora hi reuní alguna gent y en la primera decena d' agost, sordí cap á Apiera, hont hi devia aplegar ab sa host, alguns altres cavallers. Deturá en esta vila, á fi de posarse d' acort y rebre ordres del Sobirá, qui ja estava en camí de la frontera.

En sa companyia n' Entença portava un contingent de poch mes de vuytanta cavallers. Es sapigut que, ab cada cavaller armat, hi anaven los corresponents peons ó servents, que li donaven auxili en lo combat y remataven al enemich que queya ferit del cavall. També s' entrometién en les lluytes y ab permis dels seus senyors ó cavallers, anaven á fer corregudes ells tots sols. Aximateix les tales dels llochs enemichs, estaven especialment encomenades á los dits servents ó peóns.

Durant la breu estada que feu Berenguer d' Entença á Apiera, rebé una carta de sa muller Na Gaubes, qui havia quedat en lo castell de Morá ab alguns fidels servidors, entre los quals s' hi comptava Pere de Sant Martí, donantli compte com proseguíen Templers y Montcades, en la concentració d' elements de guerra.

Contrariat per aquesta nova, Berenguer, encomená á son majordom Bernat Vidal, que posás en mans del Rey una carta acompanyatoria de la tramesa per Na Gaubes. Vidal trová en la ciutat de Cervera al rey Anfós II y les hi entregá. En sa carta, Berenguer s' excusava de seguir l' exércit reyal, per acudir á la defensa de sa familia y bens, atacats per sos enemichs.

De cap manera convenia al Monarca se li separás la host de 'n Entença y així li feu dir que, per motiu algú no retrocedís en son camí, ja que no creya succehis lo que li anunciava Gaubes, per quant havia tramés á hu de sos escrivans al Mestre del Temple y als Montcades, á fi d' imposalshi treves en son nom. Feu encara més: ordená al Preposit de Solsona que axis ho escrivís al propi Berenguer, mentres sortia un porter reyal en busca dels Montcades y dels Templers, per reiteralshi la orde de no dampnificar als Entences ni á son territori.

Retorná, Vidal, á Apiera, portant á son Senyor la lletra del Preposit, prometentli en nom del Sobirá, que, per cada diner de dany que li ocasionasen, faria lo Rey, n' hi pagassen vint. La carta portava lo sagell secret d' Anfós II.

Entença no podia res oposar y per greu que li sapigués y per ansiós

que estigués de lo que podria esdevenir á sa muller y á sos llochs, sortí d' Apiera lo divendres 12 d' agost, fent nit á Manresa, en quin dia Anfós II havia exit de Berga per arribar á Puigcerda.

Lo dissapte 13 d' agost, Entença aná de Manresa á Berga, de manera que sa host portava dos jornades de retrás á la del Rey. A Berga l' esperava Pere Marques, fentli entrega, en nom d' Anfós II, de cent aureos en paga de son salari, ab quin diner, allí mateix s' aprovisionaren de vitualles per la campanya.

Lo diumenge 14 d' agost, feren nit á Bagá y al següent dia festivitats de la Mare de Deu, arribaren al campament que 'l Rey d' Aragó tenia posat junt á la vila de Puigcerdá, quina població pertanyia al Rey de Mallorca.

Aquella campanya no tenia per objectiu ampararse de la capital Cerdana, ja que lo campament sigué alsat de davant sos murs, plantant les tendes al coll de la Perxa, lo dimars 16 d' agost de 1289 (1). La nit del dimars, lo servey de ronda y vigilancia del campament, corregué á compte de Berenguer d' Entença.

Lo dissapte 20 d' agost, del coll de la Perxa passaren á ocupar cert petit castell y lloch pertanyent al Comte de Foix y del qual cap testimoni ne recordava lo nom y sols un manifestá nomenarse Liga. Axó prova la poca importancia que tindria y per consegüent no es d' extranyar hage escapat, aquesta possessió del Senyor Pirinench, á la perspicacia de son historiayre Baudon de Mony, al reproduyr, en una curiosa planta topográfica, tot lo que tenia á Catalunya (2)

Anfós II, sols permanasqué á Liga una jornada, presentantse lo diumenge 21 d' agost, davant lo castell de Ribes, ocupat per sos enemics. La ocupació d' aquest castell se veu era lo fi primordial de la campanya empresa en la frontera.

En les derrerries del segle XIII, era Ribes, una de les plasses de mes valia dels Pirineus, per sa posició fronterera y allunyada de poblacions importants.

Una nova per demés curiosa y contemporània del temps que 'ns ocupa, ja que pertany al any 1292, nos fa á saber en que consistien les fortaleses de Ribes. Es, certa informació feta per dos delegats tramesos, per lo Rey, á la frontera catalana, á fi d' inspeccionar y enterarse del estat de nostres castells.

Hi havia á Ribes, en 1292, ó siga tres anys mes tart dels fets que aquí s' están desenrotllant, lo castell, la bastida major, una torra prop la bastida y les coves.

Com es posible que molts de nostres llegidors no sapiguen lo signi-

(1) Advertim que no hi ha uniformitat en les declaracions dels testimonis respecte á aquest dia. Ponç de Rindefoix consigna esser lo 18 d' agost mentres que G. de Cegunyoles diu era lo 17. Com lo primer sembla estar de tot mes euterat, 'ns ateném á lo que ell diu.

(2) *Relations de Foix avec la Catalogne* volum. I.

ficat de la paraula *bastida* nos permetém donarne alguna noció. A despit d' existir la mateixa paraula en la llengua castellana, son significat era en abdues molt diferent. Mentres que, segons Covarrubies los castellans entenien per *bastida*, solsament les torres grolleres de fusta, ab les que s' combatien castells y ciutats murades, á Catalunya també equivalia á fortalesa provisional ó feta á mitges, profitant les condicions naturals del lloch. Tant se solia construir per la defensió d' una vila, com per la sua expugnació (1).

Com exemple igualment contemporani existeix la informació del 1292, dient que Bernat de Cabrera, Bernat la Clusa y Huguet de Perdigo, havien *bastida* la roca Grellera del terme de Terrades y essent presa per Dalmau de Rocabertí volgué legalisar sa situació demanantne *establiment* al Sobirà, per sa calitat de senyor y propietari de les roques y altures estrategiqués. Llavors la *bastida* de la Roca-Grallera hagué castlà y en l' any 1292, comptava ab deu homes d' *establida* ó guar-nició (2).

Les *bastides* han donat nom á algunes poblacions formades al redós dels cims ó llochs hont s' alçaren aytals fortaléses provisionals. En lo Pallars hi han *La Bastida* de Sort, *La Bastida* de Bellera, *La Bastida* prop de Corroncuy y la *bastida* de Toló (a. 1396); altre *Bastida* está en lo Roselló, entre Arles y Prades, etc.

Per defensar les fortaléses de Ribes se necessitaven, en l' any 1292 segons establiren los delégats militars del Rey, setanta hun homes

(1) A. 1238.—Al sitiar Villena Jaume I, diu la sua Cronica «E pny lo comanador Dalcanic ab los frares e ab almugavers faeren una *bastida* a Billena.»

En la propia conquesta de Valencia, al tractar de sitiar Xativa Jaume I, se llegeix «E quau haguem menjat enviam per don Rodrigo Liçana e dixem li: Don Rodrigo hofam missa mayti, que nos hanem aemmat I. pug que creem que sera ho a *bastida*.» «Deu: dorans una alqueria al peu del pug en que havia molt bona força e laygna dun riu que li passava al peu aixi con nos hauiem mester e aqui faem nostra *bastida*» (*Libres dels feyta... d' En Jacme lo Conqueridor*, nom. 315, 321.)

A. 1231.—*La Bastida del Infern* situada prop los castells d' Hostoles y de Cabrera (Registre 50, foli 149, arx. Corona Aragó.)

A. 1233.—En una revolta d' Aynsa mana lo Rey á Ramon de Molina «quod faciat destrui *bastidas* quod per homines bandorum de Aynsa facte sunt ibidem ita quod non sint uel remaneant decetero stabilite et faciatis tornari carrerias in statu in quo erant primi faciende inde barrerias remoueri» (Registre 48, fol. 48, arx. Corona Aragó)

A. 1301.—Al sitiar Arnan d' Espanya lo castell de Lort (Pallars) lo sitiador construi una *bastida* prop del castell.—(*Relations de Foix avec la Catalogne*, Bandon de Mony, vol. I, pl. 318.)

A. 1344.—Dalmau de Totzó sitiá Copliure hont hi «feu aqui una *bastida* e estech sobre ells» (*Crónica del rey en Pere lo Certimonis*.)

(2) «Dilluns qui fo sendema de sen Matheu fo en Gauseran de mirales ab en Gauseran de caneles per manament del seyor Rey ab en Dalmau de roca berti a lesgleya de terades et demanans et requests nos que li dessem *establiment* a la roca grelera que n Bernat de Cabrera et en Bernat za clusa et nuget de perdigo auien *bastida* et en Dalmau ania las presa dels nos no pogem tornar al *bastida* a esmat et auengem nos ab en Dalmau de roca berti que com lo senyor Rey iages uiat quey estagesen X seruens encontinent fem venir deuant nos En malgures castela de la *bastida* et jura que tendia aqui X seruens continuament En *lestablida* et que non ixirien sino per seruey del castel» (*Colección de procesos. Legajo 1º años 1291 á 1303, n.º 3. Arx. Cor. Aragó*.)

distribuïts de la manera següent: vint y cinch al castell; trenta á la *bastida major*, vuyt á la torra de prop la *bastida* y vuyt á les coves (1).

Arrivat, Anfós II, davant del castell de Ribes, hi posá siti en forma, puix no 's presentava fácil empresa la sua ocupació immediata.

Estant en les operacions del siti, pervingué al campament un vebí de Mora, de nom Berenguer de Roda, en demanda del cavaller Berenguer d' Entença. Lo missatger era portador de males noves. Per ell rebé, lo capdill catalá, una carta de Na Gaubes comunicantli, com los Templers y los Montcades, formant gros contingent de peons y cavallers, havien entrat y talat lo lloch de Mora.

Llavors Entença se determiná á dexar la host reyal y corre á castigar als invasors de la sua terra. Convocá á sos cavallers, manifestant-los sa resolució. Ab intent de despedirse d' Anfós II, entrá en sa tenda, plé d' ira, ab la carta de Na Gaubes á les mans.

Enterat de son contingut, lo Monarca, se mostrá altament ofés de lo que havien fet Templers y Montcades, en tant, que digné á Berenguer conceptuar dita tala é injuria, com feta á ell mateix y per consegüent, li faria restituir vint per hu. Mes de cap de les maneres consentí en que se separés de les operacions militars d' aquella campanya.

Curios es consignar lo que refereix un donat del monestir d' Escarp, Pere Manch, qui seguía la host d' Entença, afirmant, que, la corre-

(1) En l' any 1292, durant la guerra ab los reys de Mallorca y de França, Jaume II trameté delegats per reconexer los castells y forcos del Empurdá. Estos declararen que hi devien haver per la sna establida los servents ó guardiáns que 's continuen:

Sant Llorens, 30 homes.

Quer-roig, 70 homes y 2 mastins.

Quer-manson, 12 homes.

Llers, 15 homes.

Mont-roig, 18 homes

Bassa-goda, 10 homes.

S. Llorens çá Muga (castell), 8 homes; (torra sobre la vila), 4 homes; (vila), 35 homes.

Terrades (bastida de roca grelera), 10 homes.

Roca-bruna, 30 homes,

Vila-llonga (torra), 5 homes

Roca de Pelencha, 10 homes.

Camprodón (esgleya), 23 homes

Cavaleta (castell), 12 homes.

Fossa dels Camps, 20 homes.

Ribes (castell), 25 homes; (bastida major), 30 homes; (torra prop la bastida), 8 homes;

(á les coves), 8 homes.

Cabrenys (castell), 38 homes.

Corsavi (forca), 25 homes.

Montdoy (roca), 19 homes.

Montalba, 15 homes

Faleó, 12 homes.

Ariet, 6 homes.

Sala dels Orts.

(Colección de procesos. Legajo 1.º años 1291 á 1303 nom. 8, arz. Corona d' Aragón).

guda dels Templers en terres de Mora, feu exclamar al Sobirà, que, puix lo Temple anava contra cristians, tot lo mon aniria á mal y que ell no regnaria, si tal excés no castigava (1).

Per molt que li dolgués á Berenguer, no pogué acudir en socors de Mora. Restá en la expugnació de Ribes, empresa una mica llarga, puix durá de quinze dies á tres setmanes. Já' rendit, lo castell á Anfós II, en la primera decena de Setembre, conceptuant terminada aquella campanya, llicenciá seguidament son exercit.

Arbert de Mediona ab molts d' altres cavallers, partí del campament reyal lo dia de la entrega del Castell, ó á mes tardar l' endemá, en direcció á Barcelona. Lo Rey sols hi aturá dos dies, retornant á la Capital ab lo fort de son exercit.

Avants d' arribar á Montcada, Guillém d' Entença, ab onze cavallers, se separá de la host y feu la vía del castell de Mora. Son pare no 's mogué del seguici d' Anfós II, entrant ab ell á Barcelona, á recullir los llors que lo poble tributá als capdills victoriosos.

Tot seguit lo Monarca trameté de nou al escrivá Guillém Sala, al Mestre del Temple, ab una carta, que 's suposá seria citació reyal.

A poch de trovarse instalat, lo Rey, en son palau de Barcelona, li vingué un missatge de que Jaume de Mallorca y lo Comte de Foix, anaven á combatre lo castell de Ribes. Animós é infatigable Anfós II, sense mes esperar, se posa novament en camí de Ribes ab la host que tenia encare aplegada en part. Mes al passar per Vich, hagué conexement de que 's tractava d' una falsa alarma, retornant á Barcelona, sense que may, en estes contramarxes, dexás sa companyia Berenguer d' Entença.

Tampoch se mogué, aquest, del costat del Sobirà, en los dies que s' estigué á Barcelona. Aprés l' acompanyá á les Corts generals de Montsó, no retornant ab sa familia fins que les Corts sigueren finides. Les presents Corts foren continuació de les que 's devien tenir en juny de 1288, prorogades dues vegades (la derrera á S. Miguel de setembre de 1288) y que no s' arribáren á reunir. Convocades novament, al setembre de l' any 1289, ab l' objecte de tractar dels auxilis necessaris á les guerres que lo Rey d' Aragó mantenía ab França y Castella, llavors tingueren efecte, dites corts segons ne depenja del present procés, corroborant lo que já diuhen les historíes (2).

(1) «Et tunc respondit ei dominus Rex quod ex quo Templum vadit contra xp'tianos concedebat quod totus mundus iria a mal et dixit quod nunquam regnaret nisi hoc castigaret».

(2) *Colección de Cortes de los antiguos reinos de España*, publicada en 1855 per la Real Academia de la Historia.

III

Templers y Montcades ajusten llurs horts (agost de 1289).—Pobles y frares que hi estigueren.—Cavalcades y tales del terme de Mora —Inutils esforços per entrar en la vila, en lo castell y en lo colomer d' en Vilabertran.—Combat del puig del Espertel.—Danpnatges á Tiviça.—Arriva á Mora Guillém d' Entença.—Anfós II mana formar procés de tot, en 1289.—Mort d' Anfós II Jurant les actuacions (1291).

Explicat tot lo referent á la campanya de Ribes y al paper que hi representá Berenguer d' Entença, tenim de retrocedir alguns dies y trasladarnos á les montanyes de Prades dont rependrem la relació dels presents fets, desde que l' escrivá reyal Guillém Sala, cumplí la comanda d' Anfós II, d' imposar treves reyal als Montcades y als Entences.

Los preparatoris guerrers prosseguiren com si tal cosa, dirigits per los Montcades y los Templers. Una vegada aparellats á la empresa, caygueren les dugues hosts expedicionaries sobre lo terme de Mora.

La primera correguda se feu lo dijous 11 d' agost. Fr. Berenguer de Sant-Just mestre del Temple, ab quaranta cavallers y tres mil peons armats, entrá en lo terme de Mora. Lo distintiu de la orde, la sua senyera vulgarment coneguda ab lo nom de *lo balçá*, se vegé onejar en só de guerra. Tenia, aquesta, dos colòrs, blanch en una cara y blau en la contraria, campejant en la primera la roja creu que 'ls distingia (1).

Com se veu donchs, los Templers no dubten en pendre la iniciativa, tal vegada obeint als plans aquells dies concertats, en ses entrevistes ab los Montcades. Se sap positivament tingueren conferencies lo comanador de Miravet, ofici llavors exercit per Fr. Pere de Tous, ab Fr. G. de Puignaucler (quí resulta anomenat per testimonis del procés, comanador d' Ascó y que segons cert inventari manuscrit (2) seria comana-

(1) Diuen diferents testimonis ab referencia al *balçá*: «vexillum vocatum balça quod erat ex vna parte album et ex altera blau» «quod quidam signum balcanum est ex vna parte nigrum et ex altera album nec recordatur tamen si erat ibi crux rubea.» «vnum vexillum Templi tamen cum signo crucis rubee et cum campo albo.»

(2) En un llibre del arxiu del Gran Priorat de Catalunya de la orde de Sant Joan de Jerusalem qual titol mes modern es *Inventaris ó despropis de las casas del Temple de Arago y Valencia*, s' hi llegeix la següent llista de Comanadors, precisament pertanyent al any 1289. Desgraciadament hi falta lo començament.

Fr... Iní Comanador de Gardeny.

Fr. A. de Timor Castellá de Montsó.

Fr. P. de Vilalba Comanador d' Osca.

Fr. P. de Gardiola Comanador de Pina.

Fr. G. de Puignaucler Comanador de Çaragoça.

Fr. Joan d' Abella Comanador de Boquiyonic.

Fr. Joan de Siest Comanador d' Aviessa.

Fr. Arnau de Torroella Comanador d' Ambel.

Fr. Bernat de Barberá Comanador de Calatayut.

Fr. Ponç de Pontons Comanador d' Alfambra.

dor de Çaragoça) y alguns altres de la Orde, en les viles d' Ascó y Ribarroja, ab los Montcades.

No 's pot duptar, per los fets que després se desenrotllàren, que fou convingut y estipulat reunir una nombrosa host á fi de caure potentment damunt dels territoris pertanyents á n' Entença, com plaga devastadora. Si la empresa no 'ls sortí del tot be, puix dintre les viles y castells de Mora y de Tiviça, no hi pogueren entrar, segons mes avant dirém, fou degut á la previsió de Berenguer d' Entença. Com los preparatoris de la invasió se feren molt anticipadament y arribaren á conexement de n' Entença, era natural, que, al partir á la guerra de Cerdanya, dexás avituallada y municionada la sua terra.

Lo divendrés 12 d' agost de 1289, ço es als cinch dies de la entrevista entre Guillém Sala y Guillém de Montcada, en la qual aquest manifestá respondria per escrit al Sobirá en lo pertocant á les treves, aparegué Montcada, per lo camí que d' Ascó vá al castell de Mora, armat de totes armes y en só de guerra, seguit per 25 cavallers y 500 peons. Aquella host acudia á aplegarse ab la del Temple. No feu mes que passar de llarch per Mora ocasionanthi poch dany.

Avans d' entrar á Beniçanel, lloch designat per aplegarse les diferents hosts y hont já s' hi trovava lo Mestre del Temple, alguns cavallers d' esta milícia, sortiren á rebre á Guillém de Montcada.

Ab aquests preparatoris á la vista, no cal dir si los de Mora 's posarien alerta, tancant llurs bestiar y obgetes de valor en llochs segurs, aparellant los utils de combat y posant guaytes per tot arreu, que los avisassen al moment d' acostarse lo perill.

Lo dissapte 13 d' agost, ó siga lo dia que Berenguer d' Entença feya la jornada de Manresa á Berga, aparegué Pere de Montcada á Mora per la vía d' Ascó, al enfront de la sua host composta de vint y cinch ó trenta cavallers y uns sis cents peons armats, ab la bandera dita *dels pans* de Montcada extesa. Exírenlo á rebre Guillém de Montcada y los Templers, en nombre de quaranta á cinquanta cavallers armats.

Les tres hosts juntes formaren un contingent fort d' uns vuytanta cavallers y quatre mil peons, en lo qual s' hi veyen onejar molta varietat de banderes.

No solsament eren, los cavallers, qui solien portar senyeres esteses sots les que hi aplegaven llurs hosts, sino que les poblacións feyen con-

-
- Fr. Jaume d' Uluga Comanador de Vilel.
 - Fr. Eximen de Lienda Comanador de Cantavella.
 - Fr. A. de Casteylig Comanador de Castellot.
 - Fr. G. de Miravet Comanador d' Orta.
 - Fr. Bg. de Vallvert Comanador de Ribarroja.
 - Fr. P. de Tous Comanador de Miravet.
 - Fr. Bernat de Rocamora Comanador de Tortosa.
 - Fr. Bernat de Picada Comanador de Xivert.
 - Fr. M. de Lison Comanador de Burriana.
 - Fr. Joan Periç Comanador de Valencia.

semblant, acullint a llurs habitants en cas de guerra, sots distintius propis de cada una ó millor dit, menant banderes ab la ensenya de la localitat, les quals, en lo llenguatge de llavors, folien esser conegudes per *penons d' albergada*. Nom que precisava la cosa d' una manera justa y sonora equivalent a *penons que albergaven* ó recullien a son entorn, als d' una mateixa procedencia.

A més dels balçans y de les senyeres dels Montcades, hi onejaven nombrosos penons d' albergada de poblacions que lo Temple possehia en les montanyes de Prades y ribera del Ebre. Les declaracions del procés mostren hi concorregué gent de Gandesa, Corbera, Ascó, Orta, Miravet, Cantavella, Batea, Vilalba, Ribarroja y *Çalfatera* ó *Ça Alfatarella*, ó La Fatarella, com se diu vuy en dia. Tots aquests pobles havien rebut agravis dels Entences, per manera que, tenint en compte l' esperit de la época, aprofitaven ab agrat aquella ocasió que se 'ls presentava de pendres la justícia per sa propia má.

També figuraren en la host invasora, uns quinze frares del Temple, la major part d' ells joves, los quals eren facilment reconeguts per les blanques vestimentes de la Orde. No hi fou vist lo Mestre del Temple. Los noms dels frares que prengueren part en aquests acontexements son, Fr. Eximen de Licnda comanador de Cantavella, Fr. Ramón de Bell-lloch á qui un testimoni suposa esser comanador de Valencia y altre comanador de Tortosa, pró que no resulta axis del *Inventari* de 1289, Fr. Pere de Redorta, Fr. Guerau de Cleriana, Fra Puignaucler comanador d' Ascó, Fr. Pere de Tous comanador de Miravet, Fr. Albanell, Fr. Castellet, Fr. J. de Vilalba, Fr. A. de Torroella, Fr. Dalmau de Timor, Fr. Roderich de Liçana, Fr. Simón de Blanes, Fr. R. Berenguer, Fr. R. Oliver, Fr. A. de Camporells, Fra Galceran des Guals, Fr. Berenguer de Cardona, Fr. ... de Banyuls, Fr. ... de Miralles, y Fr. ... Sendaniel, comanador de Xivert qual titol está en desacort ab lo comanador que consta esser de Xivert en lo preduit inventari.

Esplica, lo militar Arnau de Gurb, testimoni dels fets que aquí 's ressenyen, puix seguía á Pere de Montcada, que lo Comanador d' Ascó anava armat d' una ballesta, la qual, en la gran tala y siti de Mora, dexava á tots los qui ab ella volien tirar dintre la vila (1).

Lo dissapte 13 d' agost de 1289, tingué lloch la gran invasió de Mora efectuada per tant potent exercit. Se posá siti á la vila y se talá tota la horta del castell.

Lo diumenge 14 d' agost, se prosseguí expugnant la vila y talant lo terme.

Lo dilluns, diada de la Mare de Deu d' agost, si bé seguí la ex-

(1) «Fuit in dicta tala dictus Comendator de Azehon armatus et cum ballista quam portabat quamquidem ballistam tradebat illis qui volebant trahere eum ea juxta barreriam ville de Mora.»

pugnació de la vila, no 's feu tala alguna en lo terme, tal vegada en celebració de la festivitats de la Verge.

Durant vuyt dies proseguiren talant Mora, essent dampnificades una y altre vora del Ebre, arriuant los invasors fins á la Cenia.

Totes les tentatives fetes pèr apoderarse de la vila de Mora, resultaren inútils. La defensa aná ben dirigida y sos vehins no resultaren may sorpresos. Tampoch pogueren rés ab lo castell.

L' exercit invasor se solia recullir en lo lloch de Beniçanel. Allí los hi eren procurades provisións tant als habitants de les poblacions del Temple, quan als qui seguien la host dels Montcades. Fr. Albanell era l' encarregat de fer aytals repartiments: ell los hi donava pá, ví, carn, diners per comprar queviures, candeles y tot lo demás necessari á la vida. Moltes de les provisións, especialment lo forratge per los animals, era tramés de Miravet.

Durant la primera tala de Mora, ço es, als quatre dies de comensada, corregué la veu en la host invasora, de que Berenguer d' Entença s' havia deturat en Panadés, ab proposit de retornar á son territori. La alarma fou deguda á certa carta d' un militar afecte á en Guillém de Montcada, nomenat Pere de Moyá, lo qual trovantse en Panadés, ho avisava á est capdill. Als tres ó quatre dies, rebia Montcada una segona lletra del propi Moyá, avisantlo de la partida d' en Berenguer ab sa host vers la Cerdanya. Feren corre la veu, entre la gent del Temple y dels Montcades, de que, no disposant, Berenguer, de forces bastants per combatrels, havia mudat de proposit y determinat passar á la host d' Anfós II.

S' afirma que aquesta nova feu exclamar al Comanador d' Ascó, dirigintse á la sua gent, *ara podets talar a vostra guisa*. Los cavallers já no temeren esser contradits ni atacats, per la poca gent que, tançada en los murs de la vila de Mora ó dintre les muralles del castell, no havia manera de pendre la ofensiva. Aixís donchs, s' alleugeraren de les armadures, posantse sols escut, capell de ferre y cspatlleres, dexant molts d' ells los asberchs y no armant los cavalls (1).

Val la pena de consignar cert incident que esplica un tal A. Escuder, de Serós, qui era de la part dels Entences, per pertanyer, Serós, á Gaubés. Hí havia prop de la vila de Mora, en despoblat, un colomer qui era d' en Jaume de Vilabertran. Construits, la major part dels colomers d' aquell temps, de bon material, sense porta, y ab les demás condicións ab que 's solien edificar les torres de defensa, ó guaytes, en cas de necessitat, podien molt be utilisarse com fortalises. Aixís es que lo d' en Vilabertran serví per encastellarshi alguns ballesters de Mora. Lo colomer se vegé atacat y sos defenedors, que no tindrien mala punteria, feriren, ab trets de ballesta, á alguns dels qui los combatien. Axó

(1) «Quando intrabant talem non portabant asberche plures ex ipsis ne armabant equo..»

vist per Pere de Montcada, obligá als atacants á abandonar sa empresa, dient que dexessin en pau als del colomer, puix no podien reportar-ne honor de fer mal en dit lloch.

Acabada la primera tala de Mora, passaren á damnificar lo terme de Tiviça, pertanyent igualment als Entences. Uns vuyt ó deu dies duraren les tales d'aquest lloch, y per tant s'escaygueren en la derrera decena del mes d'agost.

En Sant-Martí batlle de Mora, al haverne conexement, corregué en ajuda dels tivisenchs ab alguna gent d'armes.

Com llavors, los invasors, tenien massa lluny la població de Beniçanel, se reculliren á Genestar.

Se cita un episodi de les tales de Tiviça, del que'n fou actor lo Bort d'Urgell Comanava, lo Bort, una partida de dos cents peons, ab la que, per sorpresa, pogué apoderarse de molt bestiar menut, suposantse arribaria á mil caps. Al enmenarsels al campament, fou perseguit per la gent de Tiviça, que, sabedora del fet, tractá de recobrar la presa, dirigint la acció lo batlle de Mora en Sant-Martí.

Lo Bort y sa gent hagueren de fugir per escapar á sos perseguidors. Com se vegessen apurats, se refugiaren al cim d'un puig de dit terme, nomenat puig del Espertel, hont s'hi feren forts. En sa fugida, abandonaren als tivichenchs nou bous y vint ó trenta caps de bestiar menut.

No desistiren de son proposit de recobrar tot lo bestiar, los de Tiviça, sino que, conceptuantsé de major potencia, puix eren cinch cents peons ab cinch cavallers, envoltaren lo puig y lo combateren.

N'Urgell creyentse perdut, tractá de treure partit de sa mala situació: y suspenent les hostilitats, comensá á pactar ab los sitiadors. Llavors, ab un vchí de Tiviça de nom Borrás de Pegueroles, se feren les negociacions. Concertaven aquesta ab condicions de que lo dexassen anar lliure y ell retornaria lo bestiar robat.

Estant en ests parlaments, vegé venir á la carrera una colla de cavallers, que, quan notá portaven al aire *lo balçá*, compregué venien en sa ajuda. Efectivament, eren vint cavallers del Temple y deu de Miravet, Beniçanel y Genestar, que caygueren damunt la gent de Tiviça per desbaratarla.

Llavors lo batlle Sant-Martí, vehent fracasada la empresa, se retragué á Tiviça, mes perseguit per los cavallers, hi fou mort un home nomenat Berenguer Vidal y los cavalls dels militars tivichenchs Arbert de Vernet, Dalmau de Vilafranca y d'en Fonollar del Llobregat, é hi feriren lo d'en Ayguaviva.

Hu dels cavallers d'en Montcada, qui prengué part en la tala de Tiviça y que, si no la dirigí no se'n faltá gayre, signé Romeu de Gurb. Tenia, en Gurb, gran amistat ab Bernat de Fonollar, qui possehia propietats á Tiviça y ordoná als que talaven lo terme, se guardassen de tallar arbres del dit Fonollar, com axis se'n guardaren. Mes en cambi, en lo lloch de Banyols del propi terme, hont no s'hi deuria tro-

var Romeu de Gurb, lo más que hi possehía en Fonollar sigué cremat, com igualment los d' en Oliver, d' en Berenguer d' Entença, d' en R. Miquel y de la sarrahina Mascuna.

Tres cents peons y deu cavallers, portant penons d' albergada d' alguns llochs del Temple, atacaren la vila de Banyols. A despit d' haver calat foch á un dels seus portals, no la pogueren ocupar y en la brega hi moriren dos homes. Tot lo terme de Banyols sigué talat, com igualment la vall de Çeyada á Tiviça.

Després de la tala de Mora y de Tiviça, ço es en la primera quinzena de setembre, Guillém de Montcada, sabedor del acabament de la campanya de Ribes trameté quinze cavallers per guardar la sua frontera, en previsió á les corregudes que, en venjança, hi pogué cometre Guillém d' Entença.

Acabats los sis dies que durá la tala del terme de Tiviça, los que hi prengueren part retornaren á Beniçanel. Desde allí prosseguiren cometent lo mal que encara los hi restava á fer, entrant diferents vegades á Mora, altres á Tiviça, y un jorn passant al altre costat del Ebre per talar á la Cenia. En determinats dies no feyen cap sortida. Axó portava inquietut en les terres dels Entences, hont los serveys de vigilancia no 's podien descuidar un moment.

Pere y Guillém de Montcada, estigueren en la tala los quinze primers dies y després partiren, tramentent altre gent sua á la host de Beniçanel.

Arriuant al setembre y entrant al temps de les beremes, en qual temporada tenien feyna la major part de la gent d' aquells pobles, se llicenciá la host, vuyt dies avans de Sant Miquel.

A Beniçanel hi restaren en peu de guerra, vint cavallers dels Montcades y quatre del Temple, los quals entraven á correr lo terme de Mora quan millor los hi parexia. Lo 8 de novembre se disolgué aquesta petita guarnició.

Torném les mirades vers Guillém d' Entença, á qui dexárem ab una dotzena de militars, passant per lo Vallés, hont abandoná la host reyal per partir á Mora ab la major pressa que pogué.

A Tiviça oygueren só de *via fós* y essentlos dit que era corregut lo lloch nomenat Alfaç del terme de Mora, sens perdua de temps hi corregueren en sa ajuda. Efectuaven estos dampnatges, tres cents peons y trenta cavallers. Se presentaren, mentrestant, davant Mora cinquanta homes de cavall dels Templers y mil peons armats; los qui feren sa via sense dampnificar gens lo lloch.

Tot seguit pogué convencers, Guillém d' Entença, del gran mal executat durant aquelles jornades. Tiviça y Mora tenien llurs conreus d' aytal manera arrasats, que no hi quedava arbre ó planta en peu.

Molt inferiors en nombre, la gent dels Entences, no podien combatre en camp obert, haventse de tancar, de moment, dintre dels murs. Guillém d' Entença se recullí en lo castell de Mora, desde hont presen-

ciá encara, com sos enemichs prosseguien corrent lo terme y dampnificant en só de burla, lo poch que hi quedava.

Mes la ira se contenia malament en lo cor del fill gran de Berenguer. Al enfront de la gent que allí tenia, s'arriscá encara á emprendre una cavalcada y tala en terres del Temple, com á revenja als danys rebuts.

Montcades y Templers, reberen noves ordes del Rey, qui tractá d'acabar definitivament semblants malifetes. Tot era un herm quan sigueren escoltades y acatades. Per manera que, alguns dies després, al entrar á Mora Berenguer d'Entença, de retorn de les Corts de Montçó, no s'hi vegeren més los enemichs.

Anfós II d'Aragó, se sentí ofés al veure que de tant poch serviren sos manaments y diligencies per evitar les depredacions comeses durant la campanya contra los francesos y rossellonesos. Les lleys catalanes punien al cavaller qui guerrejás ó entrás terres d'altre cavaller qui estigués ab lo Rey, ó seguís la sua Cort, per virtut del usatge *Auctoritate et rogatu*. Segons est, tot hom qui vá á la potestat, ó ab ella está, deu haver pau y treva per ells y per sos homes, fins esser retornat á casa sua. Tant rigorosa era la sancció penal imposada al contraventor, que devía satisfer l'undecuplo del dany y esmenar y restituir á la potestat, lo deshonor que implicava la contravenció de la llei.

Si les costums de la terra tant terminants eren y d'aytal manera afavorien als qui les circumstancies portaven al costat del Sobirà, aquest tenia mijáns de dexar sentir la severitat de la punició, quan cregués que 's merexia ferho axis.

En lo cas present, davant los rellevants serveys prestats al Rey en la campanya del agost, era d'esperar no 's mostraria negligent en exigir responsabilitats, per més que los delinqüents siguessen de la qualitat dels Templers y dels Montcades, ab los quals mantenia bones relacions Anfós II.

D'aquí, qué lo Rey conferenciás ab lo Mestre del Temple, durant les corts de Montçó, hont també hi tenia á Berenguer d'Entença, provant d'arreglar y finir les controversies segons justicia. A les reclamacions de n'Entença, responia lo Mestre á Anfós II, inculpantlo de precedents dampnatges en terres y possessions de la Orde.

Lo Monarca, cedint á les instancies de Berenguer d'Entença, en data de 28 de novembre de 1289, maná, al jutge Ramón de Toylá y al conceller Bernat de Montpaó, obrissen informació en sa Cort. Lo darrer siguié autorisat pera delegar esta comissió á Galcerán de Comelats, com axis ho feu. Per consegüent, Comelats y Toylá començaren les diligencies judicials rebent declaracions als testimonis.

Los Templers no 's quedaren endarrerits, sino que reclamaren del Rey altre informació endreçada á provar los molts dampnatges comesos per los Entences en terres de la Orde.

En aquest entremitx morí Anfós II lo 18 de juny de 1291, sense

haverhi hagut temps de cloure lo procés. Sospenguérense inquisicions y treballs judicials y ab esta suspensió restá igualment aturada la justícia, y á punt d' esclatar novament la antiga enemistat dels Entences y Templers.

IV

Dampnatges comesos per los Entences á Miravet en 1291. Ordes de Jaume II per pacificarlos. — Depredacions á La Fatarella en 1292. — Vistes á Logronyo dels reys d' Aragó, Castella y Navarra. — Capítol General del Temple á Montpeller, aprovant lo cambi de Tortosá desijat per Jaume II. — Altres excessos dels Entences á Ascó y á Miravet en 1293. — Desastrós combat del toçal de Corbera. — Camposines es incendiad. — Inutills manaments del Rey per posar en pau als Entences. — Se dirigeix á sos valedors. — Lo procés en la Cort Reyal. — Dupte de que Mora 's regís per lo dret catalá. — Sentencies condemnatories per tots en 1300 y 1301.

Entences y Montcades tindrien manera d' arribar á concordia y pau final, puix no 's torna á trovar rastre, en lo procés, de que 's dampnifiquessin durant tot lo restant del segle XIII. Més no succehí altre tant ab los Entences y la orde del Temple.

Ab la mort d' Anfós II no seguí avant la informació y procés de que havien comanda en Comelats y Toylá. Prompte los Entences feren parlar d' ells dampnificant novament als Templers. En cambi no 's trova que ni una vegada, la cavalleresca milícia, tornés á atacarlos en ses pertenençies, sino que buscá sempre més, ampar y protecció en la autoritat del Sobirá.

Dels fets comesos per los Entences, desde l' any 1290 al 1300, ne consten alguns episodis en lo procés, la major part d' ells vagament referits. Devem consignar com á incontestables noves, les ocorregudes á Miravet en l' any 1291, á La Fatarella en 1292, á Ascó y á Miravet en 1293 y á Algorfa en 1294.

La primera d' estes malifetes, la dirigiren los dos germans Guillém y Berengueró d' Entença, acompanyantlos diferents almogavers (*et plures almogavers*) en la Pasqua de Resurrecció de 1291 y durá per espay de tres dies. Es remarcable que s' fassi constar la presencia d' almogavers en aquella correguda, puix no solien servirsen los bandolejants. Es sapigut que, ab dit nom, se conexien als homens de guerra, de vida aventurera, que, sense viure del treball, se posaven á sou de qui los havia menester. Eren, los almogavers en nostre terra, lo que los *condottieri* á Italia ó los *tondeurs* ó *écorcheurs* francesos del 1360. Gent suferta y guerrera dedicats purament á la lluyta y á la brega, resultaven enemichs terribles y no ha d' estranyar que consti en lo procés, lo notable dany que ocasionaven.

A Miravet, expugnaren la torra y la horta, cremant algunes cases, essent dels vehíns mes perjudicats del terme, Mahomet Almucaten.

Lo lloch nomenat Algezira, que era terme de Miravet, fou entrat y saquejat.

A Beniçanell, partida de la propia batllia de Miravet, calaren foch á la torra del Almucaten de Miravet.

També, Camposins, sufrí molt per la correguda dels Entences, prenentlos hi á llurs habitants, 1,220 caps de bestiar ab dos pastors. Estos derrers obtingueren la llibertat, mitjançant cinquanta sous jaquesos.

Dels altres presoners que se 'n dugueren, n' exigiren diferents rescats. Hu d' ells, nomenat Pelegrí Capeir, morí penjat per traydor als Entences.

Era mestre del Temple Fr. Berenguer de Sant Just, qui 's trojava seguint la Cort del Rey. Al tenir conexement d' estes noves corregudes, no hagué empatx en mostrar al Monarca son esperit de pau y concordia, firmantli fadiga y compromís d' estar á les resultes del procés que 's formava.

De conseguint, Jaume II, escrigué á Berenguer d' Entença y á sos fills, prohibintlos dampnificar á la orde del Temple sots pena d' apartarlos de pau y treva. Al mateix fi comunicá al batlle de les montanyes de Prades, Bernat de Montpaó, desde Çaragoça, (18 de setembre de 1291) ordonantli, que, si los Entences no acataven les sues disposicions, los tractés ab rigor com á trencadors de pau y treya.

De pasada devém relatar un fet especial de Berenguer d' Entença. Se tracta d' una batalla jurada que tingué á Barcelona ab n' Arnau d' Artesa, sense que 'n sapiguém la causa (1).

L' esforç del Rey per pacificar les montanyes de Prades, tant perturbades per la actitud agresiva dels Entences contra de la gent del Temple, podem dir que era com picar en ferre fret. A aquestes disposicions, responien ells ab nous dampnatges, com foren los del següent any de 1292, essentne víctima los habitants de La Fatarella.

Deu cavallers dels Entences, acompanyats de cert nombre de peons armats, del lloch de Mora, sigueren los autors d' aquesta correguda. No hi aná Berenguer d' Entença ni cap dels seus fills. En cambi, hi prengueren part los cavallers Pere de Sant-Martí, en Riudefoix, en Carbons y lo cavaller salvatge (2). Molt nos ha fet pensar l' apelatiu d' aquest militar. ¿Quin es l' equivalent donat á cavaller salvatge? ¿Tindrà relació ab lo significat que, en la Edat Mitjana, tingué lo Comes *hirsutus*, *pilosus* ó *silvester*, en tudesch *raugraf*, *wildgraf* ó *rheingraf*? Axis podria esser, si be no dexa de cridar la atenció, que, en lo llarch espay de temps com hi vá del segle IX al XIII, l' us de dita paraula, hagués dexat rastre tant insignificant en nostre Principat.

(1) «XIII Kal. Decembris anno Domini MCCXCI fuit factum prelium Barochinone de Berengario de Entença et Arnaldo de Artesia.» *Chronicon Barcinonense* del segle XIV publicat en la Marca Hispánica.»

(2) «Et en Riudefoix et P. carbonis et miles salvatge cum aliis equitibus qui erant inter omnes usque ad X et cum peditibus cum armis de loco de Mora.»

Molt sufriren, d' aquella correguda, los pobladors de La Fatarella y volentlos contrastar ab les armes, ne quedaren en la brega catorce de ferits. Lo botí aplegat per los valedors dels Entences, consistí, en cent animals grossos y mil vuyt cents de petits, estimantse en conjunt, en tres mil sous jaquesos.

Era comanador d' Ascó Fr. Guillém de Puignaucler.

Al arribar á la batllia d' Ascó la nova de la correguda dels Entences, se meté só de *via fos*. Congregárense los homes del terme, retornant dels camps hont se trovaven, per esser temps de segar. Tots ells aplegats, perseguiren als malfactors, que prou cuidaren recullirse á Mora, per tant no se 'ls pogué atrapar. Al arribar á aquesta vila, sortí á rebrelos en Guillém d' Entença ab cinch cavallers.

Aytal malestar, tant seguides menaços contra la gent del Temple, la continuïtat de cavalcades de menor quantía que no cal consignar, prolongaren la inquietut durant lo restant del any y partida del seguent de 1293.

Jaume II, desde Çaragoça, recordá als Entences, la fadiga davant d' ell prestada per lo Mestre del Temple, conminantlós ab punicions si tractaven de dampnificar les terres ó bens de la Orde (18 de juliol 1293)

Inutil resultá la tentativa novament practicada per Jaume II, puix l' esperit general de desobediència y menyspreu á la autoritat reyal, que tant caracterisá als richs homes del segle XIII, estava infiltrat en la sanch de la familia Entença. Axís, á la orde predita, se seguiren grans preparatoris portats á efecte per Berengueró d' Entença, durant la segona quinzena de juliol y lo subsegüent mes d' agost de 1293, per atacar les possessions del Temple ab lo major esforç possible, arbitrando la ajuda d' altres cavallers, segons aprés se veurá.

De Çaragoça, passá Jaume II al siti del castell d' Arcayne acompanyat del mestre del Temple Fr. Berenguer de Cardona. Aquest tractá, durant lo siti, d' arreglar algunes diferencies y controversies que tenia ab n' Artal d' Alagó.

Al retornar d' Arcayne, estant en lo lloch d' Albalat, Fr. Cardona dexá la Cort Reyal, puix la Orde tenia convocat capitol general á Montpeller y no hi podia faltar. Precisament hu dels negocís de que 's tractava en dit capitol, era lo cambi de la jurisdicció que lo Temple possehia á Tortosa y que tractava d' adquirir nostre Sobirá. De manera que, al partir á França, Fr. Berenguer, en companyia d' altres frares de Catalunya, Jaume II, acceptá y rebé sots la sua comanda y protecció, les propietats de dita Orde.

Lo 29 de juliol de 1293, Jaume II arribava á Logronyo hont tingué vistes ab lo Rey de Castella y ab lo rey Carles de Navarra. Les conferencies duraren alguns dies, tota vegada que lo Monarca aragonés, deturá en la ciutat castellana fins al 24 d' agost.

Fini lo capitol general que 'ls Templers tingueren á Montpeller, avans de que lo Rey d' Aragó se 'n anás de Logronyo. Aceptada la

proposta del cambi de la ciutat de Tortosa, se confiaren les sues negociacions al gran Mestre, lo borgonyó Fr. Jaume de Molay, qui tant desastrada mort rebé al extinguirse la Orde.

Com sa calitat de francés vedás al Gran Mestre, d' entrar á Catalunya, sense exposarse á vexacions, per la guerra mantinguda entre los reys d' Aragó y de França, Fr. Berenguer de Cardona hagué comissió d' arbitrarli salconduyt ó guiatge, de Jaume II.

Més Fr. Cardona enmalaltí á Montpellier y conferí esta gestió al comanador d' Ascó Fr. A. de Torreella. Posat en camí, l' acompanyaren Fr. Gaubert Durban y lo rector de Sant Quirsc d' Arbucies Mossen Ponç de Llagostera.

Era costum entre los templers, posar en les cases de la Orde: al arribar á Lleyda, dormiren, los frares predits, en lo castell de Gardeny. Allí s' enteraren dels preparatoris dels Entences y profitant de sa proximitat á les montanyes de Prades, avans de seguir cap á Çaragoça, escrigué, Fr. Torreella á Fr. Simón de Blanes son llochtinent á Ascó, dientli, que tractaria ab lo Rey de sos dissentiments ab los Entences (1).

Fr. Torreella trová al Sobirá en sa jornada de Logronyo á Tirasona (24 d' agost de 1293). Li referí la comissió que duya de Fr. Molay, parlant tots dos á soles en un prat de junt á certa ribera. Aquell mateix dia s' expedí y signá lo salconduyt ó guiatge reyal en favor del Gran Mestre del Temple.

No deturá gayre més de cinch dies, Jaume II á Tirasona, ho siga del 24 al 30 d' agost de 1293. En aquesta derrera data arribá á Çaragoça. Prosseguint son viatge vers Barcelona, lo 12 de setembre entrava á Lleyda y posantse en camí seguidament, arribá á la Capital Catalana lo 19 de setembre de 1293 (2).

Finida sa comissió, partí Fr. Torreella. Mentre se deturava á Çaragoça hoygué dir, que la host de Berenguer d' Entença anava á dampnificar ses terres.

Guarít de sa malaltia á Montpellier, lo mestre de Catalunya Fr. Berenguer de Cardona, acompanyat del comanador de Çaragoça Fr. R. Oliver, se dirigí al Rey ab instruccions referents al concambi de Tortosa. Deturaven en la casa del Temple del lloch d' Ayguaviva, prop de Gerona, quan hagué esment de que los Entences entraven en cavalcada terres de la Orde. Mes avant, una lletra de son llochtinent

(1) «Per donar conseyl al trebay quel Temple avia ab Berenguer de entença.»

(2) «Item ad probandum tempus in quo dominus Rex erat in Tirasona et subaequanter in Cesaraugusta et deinde in Ilerda fuit sumptum ex registro domini Regis quod sequitur.

«Dominus Rex fuit in Logronyo quarto kalendas augusti anno domini M^oCC^oXC^oIII^o et fuit ibi usque ad IX kalendas Septembris eiusdem anni quo fuit in Tirasona.

«Item fuit in Tirasona usque ad tercio kalendas Septembris eiusdem anni quo fuit Cesaraugusta.

«Item fuit in Cesaraugusta et in itinere veniendo apud Ilerdam ad pridie Idus Septembris eiusdem anni quo fuit ibi in Ilerda et in continenti recessit de Ilerda et venit Barcinonam ad dictas ubi fuit XIII° kalendas Octobris eiusdem anni.»

Fr. Bernat de Montoliu, l'enterava de que Berengueró havia mort gent d' Ascó y de Miravet, talant lo lloch de Bènicanell.

Proseguí son viatge fins á Lleyda, hont hi trová encara á Jaume II, puix no havia efectuat lo derrer tragecte de son viatge vers Barcelona. Allí li entregá algunes robes que, com particular obsequi de la Orde, havien sigut comprades á Montpeller, comunicantli al ensemps, los derrers dampnatges ocasionats per los Entences.

També havia portat, Fr Cardona, altres robes per alguns dels principals oficials ó concellers del Rey, á fi de guanyar llur voluntat al gestionar les millors compensacions á cambi de Tortosa.

Dexém novament als Templers, per referir en que consistiren les tales dels Entences de que 's quexá llavors lo Mestre al Rey.

Com ja tenim dit, Berengueró d' Entença prepará aquest colp de má, durant lo juliol y agost de 1293. Pochs dies després de la festivitát de la Mare de Deu d' agost, Entença, obtingué la cooperació de molts rics homes aragonesos, saventse que se li ajuntaren, Ferrán Ahones senyor de Les Pedroses, Pero Lope de Vallmanya senyor de Presinyena, Pere Eximen habitant á Sant Pere de Calanda, Garcia Pere de Liqual habitant á Segura, Joan Eximen habitant á Sant Pere de Calanda, Pere Lope de Biel habitant á Fons, Pero Janoes habitant á Ontinyent, A. de Lagarre habitant á Lagarre en la Ribagorça, Joan Garcés de los Alberos habitant á Murcia, Garcias de Vera habitant á Pómer, Garcias Pere d' Alagón, Eximen Pere d' Alagón, Garcias Pere de Licuena y Garcia Pero d' Arguedas. Los catalans serien més poch, ja que sols se diu havershi conegut les senyals d' en Vidal de Rovira, d' en Vernet y d' en Poyl de Mora, pintades en sos escuts. En quan á senyeres, sembla portaren solsament les dels Entences.

Pochs dies després de la festivitát de la Mare de Deu d' agost, ó siga lo divendres que 's seguí á la diada del apostol Sant Bertomeu, Guillém y Berengueró d' Entença, comanant una potent host y al crit de guerra *Entença, Entença*, invadiren la batllia d' Ascó. No sabem en quina forma la invasió se portá á terme, més per los apresaments de bestiar fets á Ascó y Miravet, s' ha de suposar la efectuaría escampant sa host per diferents indrets. Lo que capturaren á Vilalba y Batea solament, se conceptuava valer vint mil sous jaquesos.

Se meté só de *via fòs* en los llochs invadits, aplegantse llurs habitants per la defensa. Los homes de Corbera, Vilalba y altres poblacions vehines, en nombre respectable, aparellats per pendre la ofensiva, creyantse prou forts, esperaren als qui portaven lo bestiar capturat, que pujaria á tres mil caps de petit y no gayre de grós, encastellantse en cert toçal del terme de Corbera.

Forta brega s' armá al entorn del toçal, combatent uns y altres, esforçadament. Emperó fou desastrosa la jornada per la gent del Temple, obligant á retraures del camp, dexanthi molta gent estesa. En cambi los Entences no hi perderen cap home.

Los morts en lo combat foren 73 homes, dels quals, 45 pertanyien á la batllia d' Ascó y 30 al lloch de Corbera de la batllia de Mirabet. Dels 43 d' Ascó, 33 eren vehins de Vilalba. En quan als ferits, no 's nombren en lo procés haventni d' un y altre camp. A mes caygueren dos homes presoners dels Entences, tenint aquests dos cavalls morts.

Es digne de notar la costúm de que cada lloch soterrá á llurs respectius vehins morts en lo combat, sens tenir en compte que havien passat d' aquesta vida en terme de Corbera.

A l' endemá dissapte, proseguint la cavalcada y tala, saquejaren los Entences, lo lloch de Camposins, matanthi al vehí Domingo Talavera y ferint sis homes d' Ascó y dos de Camposins. En la retreta, cremaren la vila de Camposins. La jornada valgué als Entences famós botí de blat, estimantse en setse mil sous jaquesos lo dany total ocasionat als Templers.

A Gandesa expugnaren certa torre del Temple, hont s' hi recullien dos ó tres homes, los quals hagueren d' entregarse, axís com tres ó quatre bous tancats dintre la torra, crehent estarien en lloch segur.

També cometeren molt de dany á Benicànel.

Del más Ferrán d' Ascó, s' en portaren 110 caps de bestiar menut y una vaca.

Berenguer d' Entença, que no assistí á aquestes corregudes, que duraren tres dies, sortí á rebre als expedicionaris forá de Mora.

Al quart dia d' efectuarse les predites tales, arribá á Vilalba Fr. Torreella comanador d' Ascó, acompanyat del Rector d' Arbucies, venint de sa entrevista ab lo Rey. Trovaren la vila en lo major desconhort. Dones endolades y ploroses, moltes d' elles ab les cares llagades y sagnantes (1), los hi mostraren lo cementiri, hont, evidents senyals de terra remoguda, indicava les sepultures dels trenta tres vehins morts en lo combat del Toçal de Corbera. D' allí estant, vegeren la funiera que encara s' enlayrava de les cases de Camposins. Espectacle de desolació que entristí al Comanador.

De Vilalba, Fr. Torreella aná á Camposins á consolar un tant als seus malaventurats vehins. Se repetí l' espectacle de la gent que plorava y que entre gemechs li deya *que mal lur era vengut quen Berenguer de entença et sos fils auien morts de LXX entia LXXX homens del Temple*.

Presoners y botí, foren portats per los Entences á Mora, divent redimirse. Alguns, que no tenien diners, permanesqueren hu y dos anys en captivitat, sabentse que foren aconduhits altres presoners, als llochs de les Canes y de la Pedrosa, ja en regne d' Aragó.

Tampoch tractaren de pendren venjança los Templers, sino que acudiren en quexa á Jaume II, qui, desde Çaragoça, trameté un missatger ab lletres de creença per Berenguer y Berengueró d' Entença.

(1) •Et erant induci de dol et quare etiam plures mulieres habebant facies lacatas et sanguinolentas.

S' encarregá de comunicar les ordres reials un militar del vegueriu de Cervera, de nom Pere de Torra, qui tost passá á pregar á Berenguer d' Entença, en nom del Sobirá, volgués retornar á la Orde lo que acabaven de pëndreli sos vassalls. Entença s'excusá de ferho. En Torra li maná de part de Jaume II, ho restituís, prohibintli dampnificar als Templers puix procehiria contra d' ell segóns los Usatges. N' Entença hi respongué, que, fés de part del Rey lo que millor li semblés: que ja havia tingut manament del Sobirá de no dampnificar á la Orde, més, com n' havia rebats molts perjudicis, ell s' en venjava.

No 's mostrá tant altiu y ferm en sa resposta, Berengueró. A la conminació que Mossen Pere de Torra li adreçá, en los termes que s' ha dit, respongué, que tot quan executava contra les terres y bens del Temple, era per compte de son pare.

Torra tingué estes entrevistes en la vila de Mora, hont encara hi estava congregada molta gent de cavall, que havia format part de la host invasora.

Lo Mestre de Catalunya y lo Comanador d' Ascó, gestionaren del Sobirá se procehis contra dels Entences. Hi accedi novament Jaume II y en conseqüencia, desde Barcelona, escrigué als encarregats del proceés contra los Templers per les vexacions del 1289. ço es, á en Bernat de Montpaó y á en Ramón de Toylá, encomenantlosi indagassen dels danys que acabava de rebre la Orde de part dels Entences (15 octubre 1293).

En lo día 30 d' octubre de 1293, Montpaó comunicá novament á Berenguer d' Entença, la ja coneguda disposició reyal de 12 de juliol de 1293, essentli entregada per Ramón Forner, escuder del comanador de la casa de Joncosa.

Los Entences proseguiren, en aquesta tardor, talant y dampnificant les terres del Temple, com si tal cosa. Per més que Jaume II amenassava, may podia obtenir s' acabessin estes malifetes.

Prenent una via indirecta, lo Sobirá, se dirigí als qui prestaven ajuda als Entences, manatlos cessar en semblants mals. Sots tal esperit redactá diferents lletres á Barcelona, lo 13 de novembre de 1293. Una d' elles adreçada als homes de les montanyes de Prades, los hi comunicava la rebeldia dels Entences, ço es, que, á despit de la fadiga prestada per lo Mestre del Temple en la Cort Reyal, d' estar á dret de lo que aquesta resolgués, Berenguer d' Entença dampnificava al Temple. Qual procehir contrariava los estatuts y ordinacions de la Cort de Barcelona, al disposar que ningú, ab acuyndament ó sense acuyndament, degués fer guerra, ni dampnificar á altre, majorment als Templers que estaven sots la especial protecció sua (1). Acabava, exi-

(1) «Quod est contra statutum et ordinatione nostre curie celebris Barchinone in qua fuit ordinatum quod nullus cum acuyndamento vel sine acuyndamento in Catalonia debeat guerram facere seu alicui dampnum inferre maxime quare fratres

gintlos no prestessin, á Entença; cap auxili en aquestes corregudes, ni li compressin bestiar ú objectes presos á la gent del Temple.

Altre de les lletres signades en aytal data, era per n' Alemany de Cervelló. concebuda consemblantment á la predita. L' hi fa notar, que, com á Rey, ve obligat á defensar monestirs, religións y crdes, majorment quan se mostren aparellats á sotsmetre llurs diferencies á la decisió de la Cort Reyal. Prosegueix remarcant quin poch cas feu, de ses comunicacions y citacions, Berenguer d' Entença y com á conseqüencia li maná no dampnifiqui á la gent ó vassalls del Temple

Al cavaller aragonés n' Artalet de Luna, també li escriu Jaume II, per haver sabut que prestá socors á Berenguer d' Entença, juntament ab altres nobles d' Aragó. Y per les rahons exposades á en Cervelló, li prohibeix ajudarlo en avant contra los Templers.

Los Entences no posaren termini á estos dampnatges segóns ho declara altre disposició reyal, adreçada á Simón de Llor, veguer de Lleyda (23 de janer 1294). Déyeli Jaume II, que, havent ocupat, Guillém d' Entença, ab la sua gent de Serós, lo lloch d' Algorfa pertanyent al Temple, obligui á restituirlo á dita Orde; en cas contrari, vol que Guillém d' Entença, siga gitat de pau y treva y axis se pregoni per tota la veguería, procehintse contra d' ell y dels seus.

La obra dels Entences contra del Temple, prosségui durant l' any 1294, puix del 27 de setembre n' es una darrera orde del Rey á Berenguer d' Entença, dientli desde Tortosa, no dampnificás als Templers, com novament hagués firmat, lo Mestre de Catalunya, fadiga d' estar á dret de lo que resultás de la causa menada en la Cort Reyal.

Aquesta y altres fadigues prestades en termes consemblants, demostren que no s' havia dexat de ma lo procés començat per Anfós II per més que de les sues diligencies no 'ns consti res fins á arribar al darrer any del segle XIII. Llavors ja era difunt Berenguer d' Entença, qui morí entre los anys 1294' y 1300.

Posteriorment á la sua mort, consta en lo procés, que, tant Guillém d' Entença, com lo Mestre del Temple, instaven al Sobirà la terminació de la causa, advocant, quiscuna de les parts, perque 's portessin á terme les informacions testimoniales dels dampnatges rebuts.

Lo juliol del 1300 menava la causa, Ramón de Sales jutge de la Cort Reyal. Era general lo desitj de veure acabat lo litigi y Sales imprimi á totes les diligencies una activitat may vista. Ja era hora, després de deu anys que feya s'havien dictat les primeres instruccions del procesament.

També, Jaume II, apremiava al jutge ab noves disposicions que transpiraven son interés de veure termenades definitivament les ran-

cuñies y portar la pau á bona part de les montanyes de Prades. Una d' estes ordres datada á Lleyda al 13 de juny de 1300 y per cert curiosa, es l' encarrech fet á Sales, d' averiguar per informació testifical, si Mora se regia per los Usatges de Barcelona ó per los Furs d' Aragó que es prou sapigut que eren en essencia lo dret romá. Mostra dita orde la existencia d' oposades opinions, á Lleyda y á la Cort Reyala, degudes indubtablement á la situació fronterisa de Mora y qui sap si á precedents d' altres pobles del Ebre.

No volém entretenirnos en la transcripció de les *enquestes* ó averiguacions practicades per en Sales, ni en detallar los procediments del procés, molt perfectes, pró que no constitueixen cap novitat, essent casi iguals als dels segles XIV y XV. No hi figuren empero, les capciositats dels juristes, essent lo jutge qui presenta les proves y prepara les conclusions, perque lo tribunal fallés en conseqüencia (1)

Mes si fixarém un tant nostre atenció en la enquesta portada á terme per saber si Mora's regia per les lleys catalanes, ó per les ara-

(1) Com á lleugera indicació del procediment seguit per Sales, afegirém, que, després de trasladades per l' orde ab que foren actuades, les declaracions dels testimonis, dels danys fets per los Entences, les desfé en peces petites, distribuint les en *rubriques* ó capitols com dibém ara, segons lo que li interessava provar. A més, coloca separadament les rubriques afectants als danys ocasionats á Ascó, dels fets á Ribarroja y Miravet. Per mostra copiarém los set titols assignats á les *rubriques*.

Prima Rubrica.—Quod nobilis Bng. de entença quondam et nobilis G. de entença et Bng. ^{onus} de entença cum militibus et peditibus familie eorum cum armis et cum hominibus de Mora et de Falceto et de Thuñça armatis et etiam cum aliis militibus et peditibus deberint et intulerint plura dampna fratribus Templi et hominibus eorum bajulie Açchonis talando comburendo homines vulnerando et interficiendo et plura delicta comitendo, contra eosdem.

Secunda Rubrica.—Quod predicta dampna fuerint illata per dictus Bng. de entença et alios milites et pedites supradictos magistro Templi vel fratribus Templi seu Comendatori dicte Bajulie açchonis uenientibus ad dictum Regem vel stantibus cum eodem seu ab eo recedentibus.

Tercia Rubrica.—Quod berengarius de entença quondam tempore quo dicte tale et alia dampna facta fuerunt fratribus Templi et hominibus eorum dicte Bajulie Açchonis esset in Catalonia ac etiam in loco de Mora vel de Thuñça et sciret siue scire deberet in quod dicta dampna per filios et familiam suam et homines suos et alios supradictos infererentur dictis fratribus Templi et hominibus eorum et quod cum eius consensu uel mandato facta fuissent.

Quarta Rubrica.—Quod loca predicta essent fratrum Templi tempore quo dicta dampna fuerunt illata et antea et post et de Bajulia Açchonis.

Quinta Rubrica.—Quod post predicta dampna illata fratribus Templi et locis et hominibus eorum per dictum Berengarium de entença et filios suos seu eorum familiam seu homines eorum uel alios supradictos redirent seu tornarent in Castris et villis et locis Berengarii de entença quondam.

VI Rubrica.—Quod Berengarius de entença quondam sciret uel scire debuerit quod magister Templi seu frater Templi siue Comendator Bajulie Açchonis irent ad dominum Regem uel essent cum eo uel recederent ab eo tempore quo dicta dampna fuerunt illata fratribus Templi seu locis suis hominibus eorum.

VII Rubrica.—Quod loca fratrum Templi de Bajulia de Açchone regentur secundum vsaticos Barchinone et consuetudines Ylerde et quod ibi seruentur dicti vsatici et consuetudines in causis ciuilibus et criminalibus et seruarentur tempore quo dicta dampna fuerunt illata et antea et post et quod conseruentur ibi fieri inquisitiones.

goneses. Ella mostra lo caracter jurídic del poble catalá en lo segle XIII y la importancia que, fins en poblacions allunyades dels grans centres, se donava als juriconsults, qual opinió desitjaven conixer los tribunals populars

Un dels testimonis de major entitat invocats per la aclaració d' aquest punt, sigué n' Eximen Guerra, qui portava mes de cinquanta anys de residència en lo termé de Mora, hont hi havia exercit dugues vegades l' ofici de jurat. Declará Guerra que, en tant se regien ells per los Usatges de Barcelona y costums de Catalunya, que, quan dubtaven sobre algun cap ó procehiment, trametien algú á Tarragona, Tortosa y fins á Barcelona, per consultar y conixer la opinió dels savis en dret, resolent y fallant d' acort ab aquesta opinió.

Los jurats de Mora, conexien en les causes civils y criminals y tenien potestat de rebre inquisicions, dictant, les sentencies, ab concell dels prohoms. Guerra hoygué dir á alguns de sos predecessors, que, en la cort de Mora se guardaven escrites les Constitucions de Catalunya, per aplicarles quan convingués en los judicis.

Aquestes declaracions son confirmades per molts altres testimonis. Hu d' ells retreu lo *bovatge*, que diu també 's pagava á Mora, més no lo *quint* tant peculiar dels furs d' Aragó. Una vegada Berenguér d' Entença, lo darrerament difunt, los hi exigí lo *quint* indegudament, sense que 's registrás cap mes precedent de consemblant injusticia, en més de vuytanta anys á ençá.

Alguns vehins, en ses declaracions, relataven fets particulars comprobatoris d' haverse aplicat la legislació catalana. Era hu de tants, certa sentencia pronunciada contra Guilleuma filla de Bernat d' Equidania y la sarrahina Miriám, per haver assassinat un fill y una filla que Guilleuma hagué de cert sarrahí. En cumpliment de qual sentencia, abdues dones sigueren cremades en la vila Mora, durant lo juliol de l' any 1300.

Resolt lo dubte de quina legislació devia aplicar, Jaume II promulgá la sentencia en conformitat al dret catalá, firmantla á Valencia lo 20 d' octubre de 1300. En ella los Templers y habitants dels llocs de llur pertinenca, sigueren condemnats á pagar á n' Entença, per les vexacions del any 1289, l' undecuplo per hu dels danys, segons preceptuaven los Usatges. La quantitat á que axó pujava, se fixá á 149.314 sous jaquesos y á 38.540 sous barcelonesos.

Devém recordar que llavors no foren solsament los Templers, los qui dampnificaren als Entences, sino que també hi tingué intervenció Guillém de Montcada. Per tant, se li assigná part de la indemnisació, estimántseli en 15 000 sous jaquesos, lo que degué pagar, los quals ja tenia entregats en la data de la sentencia.

No diu lo procés, quan ho pagá Guillém de Montcada, mes se veuria ab anterioritat á la promulgació de la sentencia. Com Montcada no tenia los 15.000 sous jaquesos, entregá en equivalencia, les rendes

del seu castell de Penalba per deu anys, rendes evaluades en 1.500 sous jaquesos l' any.

Altre dels caps que comprenia lo procés tramitat per lo jutge Sales, era lo pertinent als dampnatges injustament comesos per los Entences en terres del Temple. Respecte á aquests, Jaume II no 'n dictá sentència fins al 7 dels idus d' abril de l' any 1201. Reconeguts y justipreuats los perjudicis en la condempna, se l' obligá á entregar, en esmena d' ells, la suma de 200.000 sous jaquesos.

Aquí para lo procés que havém tingut á la vista. S' ha de suposar, que, si després d' estes sentencies, dictades al cap de més d' onze anys, no 's té conexement de malifetes comeses per una y altre part, hi hauria pau y concordia en aquells pobles de les montanyes de Prades y ribera del Ebre, que tant y tant patiren per les continuades lluytes dels Entences y Templers, y hont los successors d' uns y altres, n' havien de perdre tota jurisdicció y senyoriu al primer terç del segle XIV. Allí, los Templers, hi foren substituïts per los Hospitalaris de Sant Joan de Jerusalem y los Entences á causa de la donació que feu Guillem d' Entença al rey Jaume II, ho sigueren semblantment per la reyal corona, com aquest mateix Sobirà ho refereix en la escriptura d' erecció del comtat de Prades en favor de son fill Ramon Berenguer, en 1224 (1) Los castells y viles que cedí lo Rey y que restaren com principal fonament del nou comtat catalá, sigueren Mora, Tivisa, Falcet y Altafalla.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

ITINERARIO DEL REY ALFONSO I DE CATALUÑA, II EN ARAGÓN

I

(de 1162 á 1174).

Muy diferente es la vida sedentaria y reposada, con toda clase de comodidades, de los soberanos modernos, de aquel incesante movimiento de los reyes de la Edad Media, no interrumpiendo el andar sino cuando caían enfermos ó permanecían sitiados ó cautivos en alguna fortaleza. Es difícil, para las personas que no están dedicadas á inves-

(1) En la escriptura de *Ereccio e donacio del comtat de prades feta per lo senyor rey en Jaume al infant don Ramon berenguer* del any 1224, hi llegim: «*Damus etiam et concedimus et ex causa donacionis et concessionis tradimus per nos et nostros presentes et futuros gratis et ex certa sciencia ac spontanea voluntate pro hereditate titulo pure perfecte et irreuocabilis donacionis inter vivos vobis dicto infanti Raymundo berengarii presenti et recipienti vestrisque predictis et legitimis successoribus imperpetuum Castra et villas de altafalla de falçeto de tivisa et de Mora prout ad nos spectant et spectare debent ex donacione inde nobis facta per nobilem Guillerimum de entença quondam pro ut in instrumento publico ex ipsa donacione plenius et seriesius continetur.*» (*Gratiarum II*, foli 84, Cla. 5 B 2 Arx. Batllia del Royal Patrimoni á Barcelona.)